

Under våren 2010 genomfördes en serie om fyra seminarier med namnet "Från Högskolan i Borås till Humboldt: Perspektiv på universitetssidén under 200 år". Det primära syftet var att diskutera den svenska högskolans roller i en tid präglad av stora förväntningar och motsägelsefulla krav på akademien. Denna rapport utgör en dokumentation av seminarieseriens innehåll. Professor Sven-Eric Liedman skriver med samtidskritisk udd om universitetens historia; professor Mats Benner beskriver och analyserar fyra historiska idealtyper av universitet samt belyser det förändringstryck som högskolesektorn verkar under; professor Kerstin Sahlin riktar intresset mot hur universitet skiljer sig från andra organisationer och ger sin bild av hur detta faktum bör återspegla sig i besluts- och ledningsstrukturer.

Seminarieserien och rapporten är ett led i Högskolan i Borås kontinuerligt pågående självreflektion och arbete med frågor som rör professionslärosätets identitet och profil. I rapportens senare del presenteras sex korta reflektioner om och/eller seminarieseriens teman utifrån Högskolan i Borås horisont. Reflektionerna är skrivna av professorer från alla högskolans sex institutioner. De sex artikelförfattarna är Maria Nyström, Hans Sarv, Lars Höglund, Bengt Persson, Lars Hallnäs och Olof Forsgren. För rapportens inledning svarar Maria Lindh, Johan Sundeen och Catta Torhell.

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

BESÖKSADRESS: ALLEGATAN 1 • POSTADRESS: HÖGSKOLAN I BORÅS, 501 90 BORÅS
TEL: 033-435 40 00 • WEBB: WWW.HB.SE

ISSN 1654-6520 ISBN 978-91-856659-68-5

FRÅN HÖGSKOLAN I BORÅS TILL HUMBOLDT Volym 1 (Redaktörer: Maria Lindh och Johan Sundeen)

VETENSKAP FÖR PROFESSION 15:2010

FRÅN HÖGSKOLAN I BORÅS TILL HUMBOLDT

Den svenska högskolans roll i en motsägelsefull tid

Redaktörer: Maria Lindh och Johan Sundeen

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

VETENSKAP FÖR PROFESSION

Rapport nr 15, 2010

Från Högskolan i Borås till Humboldt, volym 1 – Den svenska högskolans roll i en motsägelsefull tid

Redaktörer

Maria Lindh och Johan Sundeen

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

Rapportserien *Vetenskap för profession* ges ut av Högskolan i Borås. Syftet med serien är dels att redovisa resultat från pågående och avslutade forskningsprojekt vid Högskolan i Borås, dels att publicera inlägg i en pågående diskussion kring forskningens inriktning och tillämpade metoder inom ramen för verksamhetsidén Vetenskap för profession. Planen är en årlig utgivning på fyra till sex rapporter. Redaktionskommitténs uppgift är att ansvara för bedömning av bidrag till serien och därigenom medverka till en hög kvalitet på publicerade rapporter. I särskilda fall kommer externa experter att anlitas för bedömningar.

Redaktion

Redaktör: Björn Brorström, prorektor

Biträdande redaktör: Kim Bolton, professor

Teknisk redaktör: Ann-Christine Andreasson, journalist

Redaktionskommitté

Olov Forsgren, professor

Lars Hallnäs, professor

Lars Höglund, professor

Maria Nyström, professor

Thomas Barow, universitetslektor

Omslagsbild

”Wilhelm von Humboldt in seinem Arbeitszimmer

im Schloss Tegel (um 1830)” målad av okänd konstnär.

Originalmålning från Frankfurt am Main, Freies Deutsches

Hochstift/Frankfurter Goethe-Museum mit Goethe-Haus

(Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz).

Grafisk form

Lennart Wasling

Tryck

Responstryck AB, Borås 2010

Borås Academic Digital Archive [BADA]

Digital version: <http://hdl.handle.net/2320/6812>

ISBN 978-91-85659-68-5

ISSN 1654-6520

Innehåll

Förord

Björn Brorström • 7

Från Högskolan i Borås till Humboldt

Maria Lindb, Johan Sundeen, Catta Torbell • 9

Fritt kunskapssökande eller mätbara högskolor?

Sven-Eric Liedman • 15

Vart går högskolan?

Mats Benner • 29

Den svåra konsten att leda universitet och högskolor

Kerstin Sablin • 37

Högskolans behov av galenskap

Lars Hallnäs • 57

Lärandets pendelrörelser

Hans Sarv • 59

Det samskapande universitetet

Olov Forsgren • 63

Fregatten Högskolan i Borås

Maria Nyström • 69

Välfärdsstatens ansvar för högre utbildning

Bengt Persson • 73

Balansgång mellan motstridiga mål

Lars Höglund • 75

Förord

Björn Brorström, prorektor vid Högskolan i Borås

Högskolan i Borås är inne i en period av stark utveckling. Vi intensifierar och konkretiserar innebörden av vår verksamhetsidé som fångas av devisen ”Vetenskap för profession”. Högskolans utbildning och forskning präglas i hög grad av flervetenskaplighet och av breddat och fördjupat samarbetet med det omgivande samhället. Vi har förvärvat examensrättigheter på forskarnivå och närmar oss idealtillståndet: Det kompletta professionslärosätet. Högskolan i Borås blir innehållsmässigt alltmer Borås universitet – från HB till BU!

I den snabba utveckling som skett är det viktigt att stanna upp, för att få till tid att diskutera och reflektera över vår uppgift och roll i det nya högskolelandskap som växer fram. Det handlar bland annat om hur vi värnar om viktiga traditionella akademiska värden och förenar vår professionsorientering med teoretisk fördjupning och bildningsideal. I den idealmodell för vetenskapligt arbete som utvecklats av forskare vid högskolan – som går under benämningen *integrerad design* – innefattas en växelverkan mellan modell- och metodutveckling, problematisering och kritisk analys.

En ytterligare anledning för oss att uppmärksamma de akademiska värdena och den debatt om universitetens roll som förs, är omständigheten att Humboldt-universitetet (Universität zu Berlin) grundades i Berlin för 200 år sedan, det vill säga år 1810. Namnet Humboldt har blivit ett begrepp för det autonoma lärosätet, för det naturliga samspelet mellan studenter och lärare samt för närheten mellan utbildning och forskning.

Mot ovanstående bakgrund genomförs under innevarande år seminarieserien *Från Högskolan i Borås till Humboldt: Perspektiv på universitetssidén under 200 år*. Titeln kan tolkas på många sätt, *en* tolkning är att det handlar om att tillse att vi i vår utveckling beaktar de värden som förknippas med Humboldt och adderar Humboldt-värden till vår professionsorientering. Seminarieserien inleddes under våren 2010 med mycket framstå-

ende föreläsare och kommentatorer. Personligen vill jag gärna särskilt nämna Sven-Eric Liedman som inledde serien med en mycket stimulerande föreläsning om universitetens förändrade roller.

För genomförandet av serien har särskilt insatser gjorts av en arbetsgrupp bestående av Maria Lindh, Johan Sundeen och Catta Torhell. De två förstnämnda är redaktörer för den rapport som nu publiceras med bidrag från vårens föredragshållare och kommentatorer (de seminarier som genomförs under hösten 2010 kommer att dokumenteras i en egen rapport). Tillsammans med Catta har Johan och Maria också skrivit rapportens inledning. Maria, Johan och Catta har genomfört ett imponerande och mycket engagerat arbete. De har tillhandahållit en mycket stimulerande seminarieserie och nu också en synnerligen läsvärd rapport.

Rapporten är nummer 15 i serien *Vetenskap för profession*. Som redaktör för rapportserien vill jag uttrycka min förhoppning om givande läsning.

Från Högskolan i Borås till Humboldt

**Maria Lindh, universitetsadjunkt i biblioteks-
och informationsvetenskap**

Johan Sundeen, fil. dr. i idé- och lärdoms historia

**Catta Torhell, chef för Bibliotek & läranderesurser
Högskolan i Borås**

I början av september 2010 publicerade *Sydsvenska Dagbladet* en intervju med den då nyutträdde universitetskanslern Lars Haikola. Ställd inför frågan om betydelsen av stora förändringar inom högskolesektorn – såsom ökat självstyre för lärosätena, kårobligatoriets avskaffande och införandet av studieavgifter för utomeuropeiska studenter – svarade Lars Haikola att reformer som dessa kommer att leda till en mer ”adekvat högskola” – till en högre utbildning och forskning som är ”bättre anpassad till tidens krav”.¹

Lars Haikola är naturligtvis inte ensam om att på detta vis läsa av tiden. Tvärtom uttalas ofta snarlika utsagor i den samhällsdebatt som rör universitets och högskolors uppgifter och utveckling. Namnet på den storhet som lärosätena ska matchas mot varierar förvisso – ibland är det globaliseringen, andra gånger den europeiska enhetssträvan, mångkulturen, näringslivet eller det hållbara samhället – men principen är densamma: Av högskolorna fordras en förbättrad ackommodationsförmåga i förhållande till *tiden* eller framträdande företeelser i densamma, vilket i sig inte är en orimlig förväntan.

Men vilka är egentligen tidens krav? Finns det en den enda vägens utbildningspolitik, vars innehåll kan utläsas av det stora samhällsurets visare? Eller förhåller det sig snarare så att fyrtioalet svenska lärosäten har att orientera sig i förhållande till en rad olika klockor, vars uppgifter om vad som är tidens krav skiljer sig ifrån varandra?

¹ ”Det kommer att bli debatt igen”, intervju med Lars Haikola, *Sydsvenska Dagbladet*, 4/9 2010.

Vår samtid framstår inte enbart som de stora förväntningarnas tid – där utbildning och forskning tilltros förmåga att kunna lösa snart sagt varje samhällsproblem – utan också som en period kännetecknad av motsägelsefulla krav på högskolesektorn. För att ge några exempel på åtminstone potentiellt kontradiktoriska krav, så

- är högskolornas självständighet ett ledord i den politiska retoriken, samtidigt som lärosätena behandlas som politiska instrument, till exempel då särskilda strategiska forskningsmedel avsätts för vetenskapliga studier inom ett antal av regeringen prioriterade samhällsområden,
- när det drömmas om svenska elituniversitet, starka nog att tilldelas Nobelpris och konkurrera med amerikanska toppuniversitet, samtidigt som det åligger alla lärosäten att genom breddad rekrytering ge nya grupper tillträde till högskolor och universitet,
- stavas dagens europeiska lösen *anställbarhet* och anpassning till arbetsmarknaden, samtidigt som det förs en livligare bildningsdebatt än på många år,
- ställs lärosätena inför allt fler krav på företagsfinansiering och samproduktion, samtidigt som det ordas om betydelsen av autonomi och kritisk distans, vilket rimligtvis borde innefatta självständighet inte bara i förhållande till staten utan också till näringslivet,
- förväntas universitetens ledningar styra lärosätena i enlighet med ideal som hämtats från *New Public Management*, samtidigt som vältaliga röster i samhällsdebatten menar att det kollegiala systemet är ovärderligt för att upprätthålla kvalitet i utbildning och forskning.²

Utifrån behovet av att ventileratolkningar av – och åsikter om – dagens starka förändringstryck och tilltagande förväntningar på akademien, växte tanken fram om att anordna ett antal seminarier kring frågor som: ”Vart är den svenska högskolan på väg i en tid präglad av motsägelsefulla krav?” och ”Hur ska lärosäten ledas för att motsvara förväntningar inom och utom högskolans väggar?” För att få bakgrund till och djupare för-

² Två aktuella böcker som behandlar de motstridiga förväntningarna på högre utbildning och forskning, och som diskuterar vad de disparata kravbilderna får för betydelse för uppfattningen av universitetets idé är Bo Sundqvist, *Svenska universitet – lärdomsborgar eller politiska instrument?* Hedemora/Möklinta: Gidlunds, 2010, och Ylva Hasselberg, *Vem vill leva i kunskapssamhället? Essäer om universitetet och samtiden*, Hedemora/Möklinta: Gidlunds, 2010.

ståelse av 2010-talets utvecklingstendenser och trender inom högre utbildning och forskning, var det viktigt att även rikta blicken bakåt i tiden och försöka skönja det europeiska universitetets framväxt. Ett idéhistoriskt panorama över universitetens (eller snarare universiteternas) utveckling har tätt sig särskilt motiverad år 2010; då 200 år passerat sedan Berlinuniversitetet grundlades. Detta universitet, för vars etablerande Wilhelm von Humboldt var en centralgestalt, blev mönsterbildande för det moderna europeiska lärosätet.

Beständigheten i ett antal problem som kanske kan kallas akademins livsfrågor var en viktig orsak till att seminarieserien fick namnet *Från Högskolan i Borås till Humboldt: Perspektiv på universitetens under 200 år*. Med namnet Wilhelm von Humboldt associeras bland annat nära samband mellan forskning och utbildning, akademins självständighet i förhållande till andra maktcentra samt personlighetsdanning genom bildning; frågor som är lika relevanta idag som de var vid det 19:e århundradets ingång.

I en tidigare seminarieserie på Högskolan i Borås, kallad *Profession och vetenskap*, gavs rikligt med perspektiv på vad det kan innebära att – som Högskolan i Borås – vara ett professionslärosäte.³ Under ett antal föreläsningar diskuterades och problematiserades uppgiften att på vetenskaplig grund utbilda och forska för det kvalificerade yrkeslivets behov. Seminarieserien *Från Högskolan i Borås till Humboldt* ska ses som en fortsättning på det identitetssökande som kännetecknade *Profession och vetenskap*.

Att seminarietiteln blev *Från Högskolan i Borås till Humboldt*, och inte det kronologiskt rättvända ”Från Humboldt till Högskolan i Borås”, förklaras av övertygelsen om att det har sin givna betydelse varifrån, och utifrån vilket perspektiv, man betraktar en historisk utveckling. Diskussionerna vid humboldtseminarierna har präglats av en pendelrörelse mellan diskussion om den svenska högskolesektorns rörelseriktning och självreflexiva uttryck rörande Högskolan i Borås utveckling.

Åtskillig näring till dessa seminarier hämtades från pågående samtal om utbildning och forskning i det offentliga rummet. I tidskrifter, debattböcker och inte minst på dagstidningars kultur- och ledarsidor pågick under våren 2010 meningsutbyten om universitetens identitet och om behovet av balans mellan omedelbar samhällsnytta och bildning inom

³ Seminarieserien dokumenterades i rapporten *Profession och vetenskap – idéer och strategier för ett professionslärosäte*, red. Maria Lindh, Borås: Vetenskap för profession, nummer 8, 2009. Rapporten innehåller artiklar av bland andra professor Thomas Brante, Lunds universitet, professor Harald Grimen, Högskolan i Oslo och professor Jan Nolin, Högskolan i Borås.

den högre utbildningen; Högskolan i Borås seminarierie kan därmed ses som del av en pågående samtidsdebatt. Ett par ambitiösa nummer av *Psykoanalytisk Tid/Skrift* var en särskilt viktig inspirationskälla. I perspektivrika artiklar i nämnda kulturmagasin placeras Wilhelm von Humboldts, av romantiken influerade, idéer i sin kontext samtidigt som fenomen inom vår samtids universitetsvärld, såsom ranking och kvalitetsgranskning, diskuteras kritiskt.⁴

Vårterminens seminarierie innefattade fyra sammankomster. De tre första tillfällena utgjordes av föreläsningar och efterföljande paneldiskussioner, vid vilka inledningstalarens perspektiv bröts med meningsyttringar från tre kommentatorer. Seminarierien avslutades med en debatt, där teman från de tre föreläsningarna relaterades till Högskolan i Borås verksamhetsidé och fortsatta utveckling.

Vid det första seminariet svarade idéhistorikern professor em. Sven-Eric Liedman för en orientering i universitetets historia. Hans föreläsning kommenterades av Jan Svensson, professor i nordiska språk vid Lunds universitet; Romulo Enmark, rektor vid Högskolan i Halmstad och fil. dr. i etnologi samt Anders Frenander, docent i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås.

Det andra seminariets föreläsning hölls av Mats Benner, professor i forskningspolitik vid Lunds universitet, och hade lärosätenas omvärld och uppgift som tema. Panelen bestod av Lena Adamson, dåvarande huvudsekreterare vid Högscoleverket och docent i psykologi vid Stockholms universitet; Git Claesson Pipping, förbundsdirektör för Sveriges universitetslärarförbund och docent i genusvetenskap samt vetenskapsteoretikern Jan Nolin, professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås.

Uppsala universitets prorektor Kerstin Sahlin, som är professor i företagsekonomi, föreläste vid det tredje seminariet om ledning och styrning av högskolor och universitet. Hennes föredrag kommenterades av Kerstin Norén, rektor vid Karlstads universitet och professor i svenska; Stefan Bengtsson, prorektor vid Chalmers och professor i det fasta tillståndets fysik samt Björn Brorström, prorektor vid Högskolan i Borås och professor i företagsekonomi.

Vid det avslutande seminariet deltog en representant vardera för de sex institutionerna vid Högskolan i Borås: Maria Nyström, professor i vårdvetenskap; Lars Hallnäs, professor i interaktionsdesign; Hans Sarv, professor i logistik; Olov Forsgren, professor i informatik med inriktning

⁴ *Psykoanalytisk Tid/Skrift*, nummer 26–27 och 28–29. Se särskilt Thomas Karlsohn ”Det romantiska universitetet”, nummer 26–27, s. 97–123.

affärsinformatik; Lars Höglund, professor i biblioteks- och informationsvetenskap samt Bengt Persson, professor i specialpedagogik.

I föreliggande rapport återfinns artiklar av de tre huvudföreläsarna Sven-Eric Liedman, Mats Benner och Kerstin Sahlin samt de sex inledningsanförandena vid den avslutande debatten. Sven-Eric Liedmans universitetshistoriska översikt tar avstamp i medeltidens lärda skrån varifrån han ”skyndar framåt” i tiden till Wilhelm von Humboldts tidiga 1800-tal. Liedman framhäver bland annat Humboldts övertygelse om att utbildning och forskning är processer utan slut. Den tyske utbildningsreformatorn menade att varje tillgodogjord insikt, liksom varje vetenskapligt framsteg, innebar en öppning mot ny kunskap och nya frågeställningar. I Liedmans partier om 1900-talet skisseras de vågor av förändringar som svept in över lärosätena genom till exempel byråkratiseringen och den kraftfulla expansionen av antalet studenter.

Liedmans strövtåg genom sekler av europeisk intellektuell historia har en samtidskritisk udd som riktar sig mot en i snävaste mening utilitistisk syn på utbildning och forskning, som bland annat kommer till uttryck i missriktade uttalanden om *överutbildning*. Genom interfoliering av utdrag ur aktuella statliga betänkanden i den idéhistoriska översikten blir det möjligt att dra paralleller mellan dagens brännande frågor och utbildningsideologiska föreställningar under 1700-, 1800- och 1900-talen.

Mats Benner skisserar i sin artikel olika idealtyper av lärosäten, som etablerades under en period som sträcker sig från tidigt 1800-tal till sent 1900-tal. Rörande humboldtidealens typ av universitet, skriver Benner att det präglades av en tydlig konservativ tendens i synen på utbildning och forskning samt i relationen till det omgivande samhället. Ur praktiska behov, och ett slags opposition mot den humboldtska idealtypen, växte de tekniska högskolorna fram. Genom dem etablerades en väsentligen annorlunda syn på förhållandet mellan akademien och världen utanför dess murar.

När Benner i den senare delen av sin artikel riktar blicken mot framtidens universitet, konstaterar han att alla typer av lärosäten är satta under ett starkt förändringstryck idag. I varje land med ambitionen att göra sig gällande på den globala forsknings- och utvecklingsmarknaden identifieras för närvarande ett antal nationella ”mästaruniversitet” med potential att tillhöra världseliten. I Sverige är det, enligt Benner, Uppsala universitet, Lunds universitet, Kungliga tekniska högskolan samt Karolinska institutet som kan komma ifråga.

I antologins tredje artikel tar sig Kerstin Sahlin an utmaningar som universitets- och högskoleledning har att hantera i vår tids ”stormiga reformlandskap”. Uppsatsen får ett särskilt värde genom att Sahlins

resonemang baseras både på egen forskning och på egen erfarenhet av ledarskap inom akademien.

I en till stor del global utveckling sätts de svenska lärosätenas grad av självbestämmande på prov. En framträdande, integrerad del av denna samtidstendens är förväntningar på universitetsledningar om att de ska agera mera företagslikt. Med en öppen attityd till vad nya ledarskapsideologier kan bidra med till universitetens utveckling, formar sig Sahlins argumentation till ett försvar för kollegiala principer som under århundraden har bidragit till vederhäftighet i den vetenskapliga verksamheten. Hon identifierar fyra olika typer av styrning, som lägger sig som lager på varandra, och betonar betydelsen av att balansera utifrån kommande styrningsideal med det kollegiala systemet.

De sex reflektioner som avslutar denna rapport, ger en provkarta på åsikter om vad som kan sägas känneteckna dagens högre utbildning och forskning. Lars Hallnäs skriver om akademins behov av galenskap; Hans Sarv drar i sökandet efter bildningsbegreppets kärna paralleller mellan Wilhelm von Humboldt och hermeneutikern Hans-Georg Gadamer; Olov Forsgren pläderar för en idealtypisk lärosätteskonstruktion kallad *samskapande universitet*; Maria Nyström resonerar om styrkeförhållandet mellan äldre universitet och nyare högskolor i termer av en armada och små fregatter; Bengt Persson framhåller att en skärpt budgetpolitik kan urholka välfärdsstatens ansvar för högre utbildning. Avslutningsvis resonerar Lars Höglund om förhållandet mellan professionslärosätets idé och det humboldtska universitetsidealet, och konstaterar att högskolan befinner sig i ett korsdrag av skilda förväntningar.

Vi vill slutligen tacka prorektor Björn Brorström, universitetsadjunkt Monica Hammarnäs, universitetslektor Skans Kersti Nilsson, professor Jan Nolin, professor Lars Sandman samt universitetslektor Broney Skogström som har utgjort referensgrupp under arbetet med humboldtseminarierna. Vi sätter stort värde på det givande samarbetet och på de många kreativa uppslag som har lagts fram, av vilka vi bara kunnat förverkliga en bråkdel. Det är vår förhoppning att denna rapport ska stimulera till nya samtal om vilka roller universitet och högskolor har idag och kan väntas få i morgon, och göra avtryck i Högskolan i Borås fortsatta utveckling.

Fritt kunskapssökande eller mätbara högskolor?

Sven-Eric Liedman, professor em. i idé- och lärdoms historia,
Göteborgs universitet

Sedan några årtionden kallar de flesta studenter sitt universitet för *skolan*, och de säger att de går i en *klass*. Språkbruket speglar en verklig förändring som pågått länge och som fullbordades med den så kallade Bologna-processen. Tidigare hade de högre studierna betraktats som en domän av frihet som föregick yrkeslivets plikter. Nu skulle tvärtom varje student från första dagen ha siktet ställt på en framtida anställning. Det viktigaste var att göra sig *anställningsbar*. Universitet och högskolor måste se till att varje kurs bereder väg för en maximal *anställbarhet*. Utilismens kalla stjärna lyser över vår samtid och inte minst över universitet och högskolor.

Men människor gör inte alltid som de blivit tillsagda. Många studenter – många av de bästa – handlar stick i stäv med myndigheternas påbud. Efter sin studentexamen störtar de inte omedelbart in i den utbildning som skulle ge dem den rakaste vägen mot en välavlönad anställning. De tar ströjobb, reser jorden runt, eller prövar på några olika högskolekurser av pur nyfikenhet. Inte så få som redan är inne på eftertraktade yrkesutbildningar tar sig en sabbatstermin för att vidga sina horisonter genom friare studier.

Denna lättsamma inställning till tid och pengar oroar ansvarskännande politiker. Svenska studenter är i genomsnitt något år äldre än studenter i de flesta andra länder. Men nu ska det bli ändring på den punkten. Den effektivaste åtgärden är den ekonomiska: man kortar ner den tid under vilken studenter får ta lån. Den utredning som lägger grunden för denna åtgärd heter märkligt nog *Stärkt stöd för studier – tryggt, enkelt och flexibelt* och den presenterades i mars 2009.¹ I sammanfattningen nämner utredarna först den positiva nyheten att studenter inom de längsta utbildningarna ska få förlängt studiestöd. Först därefter kommer det för-

¹ *Stärkt stöd för studier – tryggt, enkelt och flexibelt*, SOU 2009:28, Stockholm, 2009.

slag som berör långt fler: För alla andra – till exempel den oregerliga skara ”som läser fristående kurser utan avsikt att ta examen” – kortas tiden ner till fyra år.

Utredningen tar upp ett begrepp som rycker fram i ekonomisk och politisk debatt idag: *överutbildning*. Den som studerat mer än han eller hon behöver för sitt framtida yrke är överutbildad. Det är slöseri med tid och pengar att kunna mer än man behöver. ”Utbildning brukar ofta lyftas fram som en del i en ekonomisk-politisk strategi för ökad tillväxt”, skriver utredarna och fortsätter: ”Om utbildningssatsningarna i alltför hög grad leder till överutbildning kan detta i stället leda till att tillväxten hämmas.” Staten går miste om skatter från den som bedriver överflödiga studier, och onödiga studieplatser vid högskolorna tär på skattebetalarnas pengar.

Universitet och högskolor måste här ta ett större ansvar. Det finns alldeles för många studieplatser som inte leder till något annat än överutbildning. Man jagar studenter med eftertraktade kurser i stället för att disciplinera dem till goda yrkesarbetare. ”Inom kultur- och upplevelseindustrin” har ”antalet utbildningsplatser ökat med 42 % mellan 1998 och 2003”, konstaterar utredningen och tillägger att motsvarande ökning inom andra utbildningar bara är 22 %. Det betyder att man uppmuntrar till onyttiga studier.²

Missnöjet som pyser ur denna utredning har sina högst tidstypiska drag. Men olusten över själva högskolesystemet är inte ny utan uråldrig. Myndigheter har alltid haft problem med universiteten. Vi är idag bara inne i ett nytt kapitel av en lång historia.

För att förstå dagens försök att få fason på studenter, lärare och institutioner måste man ha ett hum om universitetens historia. I annat fall får man inget grepp om varför hela högskolesystemet är så svårhanterligt, inte minst för makthavare. Det är ständigt föremål för reformer som ska göra rent hus med alla kvarlevor från ett förflutet som betraktas som irrelevant. Men detta förflutna dyker ändå upp, åter och åter igen.

² *Stärkt stöd för studier – tryggt, enkelt och flexibelt*, 22 ff samt 99 ff. Oron för en bristande genomströmning är inte ett nytt fenomen, den var lika stor bland 1700-talets ivriga utilister med ekonomen Anders Berch i spetsen och bland 1960- och 70-talens många utredare. Ordningen mellan positiv och negativ nyhet är mest påtaglig i regeringskommunikén kring utredningen (<http://www.regeringen.se/sb/d/11358/a/123454>).

Det lärda hantverket

Ett universitet kan vara gammalt eller nytt, det kan till och med kallas högskola – men det bär ändå mer eller mindre påtagligt hela universitetshistorien med sig. Medeltiden dyker upp oftare än man anar. *Master* säger man enligt Bolognamodellen, det låter engelskt och nytt. Men det är medeltidens gamle magister som yrvaket tittar fram, alltså mästaren av det lärda hantverket. Disputationen var en viktig angelägenhet i universitetet för 700 år sedan liksom den är idag. På den tiden disputerade man ofta varje vecka; man övade sig innan man var en mästare i den konsten. Nu är disputationen slutpunkten i de akademiska studierna. Där ska man försvara sin avhandling, som på engelska och franska och många andra språk fortfarande kallas *tes* på medeltida manér.³

Så skulle man kunna fortsätta fram till eller förbi gränsen för det kuriösa. Medeltiden utgör det understa skiktet i den serie historiska avlagringar som ännu återverkar på dagens universitet. Latinets *universitas* betyder skrå, och universiteten är barn av det medeltida skråväsendet. Till tunnbindarnas, skomakarnas och bagarnas skrån kom också de lärda.⁴ Men låt oss skynda framåt i historien. Det är inte om medeltiden vi här ska tala, utan om vägen från Humboldt till idag.

Namnet Wilhelm von Humboldt har blivit en mäktig symbol. Och visst var han märklig, Humboldt, språkvetare, språkfilosof och kulturperson, som var den drivande kraften bakom det nya universitetet i Berlin som grundades för i år 200 år sedan och som efter hand blev ett mönster i olika tyska stater, i Skandinavien och så småningom ännu längre bort. En av grundtankarna i Humboldts reform – en som ännu står stark – var övertygelsen att högre utbildning och forskning bör hänga samman.

³ Ursprunget till disputationen kan ha varit duellen. Den fördes in som ett viktigt moment i undervisningen redan av Abaelard. Se William Clark, *Academic Charisma and the Origins of the Research University*, Chicago och London: Chicago UP, 2006, 74ff. Även före Abaelard användes ett slags disputationer i den muslimska världens högre undervisning. För att studenterna skulle uppnå högsta nivå av *ijtihad* (ett arabiskt ord som inom islam åsyftar möjligheten att med mänsklig aktivitet självständigt tolka Koranen, redaktörernas anmärkning) eller förmåga att föra förnuftiga resonemang tränades de i att debattera medelst teser och motteser. Se Albert Hourani, *De arabiska folkens historia* (svensk översättning av Bo Ericson), Furulund: Alhambra, 1992, 186.

⁴ Litteraturen om medeltidens universitet är enorm. Det stora, grundläggande verket är Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, I-III, Oxford: Clarendon, 1936. En utmärkt framställning, främst om Parisuniversitetets förhistoria och anledningarna till att universitetsformen när den väl kom visade sig så lyckad, är Stephen C. Ferruolo, *The Origin of the University: The Schools of Paris and Their Critics*, Stanford: Stanford University Press, 1985.

Båda var processer utan slut. Bortom varje forskningsresultat öppnade sig nya frågor, och varje förvärvat kunskap måste, rätt förstådd, väcka hunger efter ännu djupare insikter.

Därmed blev forskningen för första gången en obligatorisk uppgift för universiteten. Idag är plikten att söka nytt vetande så självklar att många tror att den funnits med hela tiden. Men det är fel. Det har funnits forskande professorer allt sedan de första universitetens grundläggningstid, men länge var det fler som slog sig till ro med det vetande de redan förvärvat; och ingen hade anledning att höja på ögonbrynen för det. I det nya universitet som nu tog form blev det anmärkningsvärt att inte forska (om än inte så ovanligt; det är inte alla som gör sin plikt).⁵

Den reform som Humboldt blivit symbolen för är den mest genomgripande som universiteten genomgått. Men det finns andra reformer som ligger betydligt närmare oss i tiden och som på ett ofta motsägelsefullt sätt präglar universitetsvardagen. En viktig roll spelar byråkratiseringen. Med *byråkrati* menar man ofta ungefär krångel och ineffektivitet, men här gäller det en mer precis innebörd, nämligen den som Max Weber gav ordet. Avgörande är en strikt beslutsordning av ett slag som Napoleon en gång hämtade från armén och överförde till sin centrala administration. Bort alltså med den kollegiala ordningen. Ämbetsmännen ordnas i serier av högre och lägre där den lägre har att effektuera den högres beslut. Alla ska vara formalister – innehållet är en sak för den högsta nivån, där de styrande politikerna, eller kanske kejsaren i ensamt majestät, befinner sig.

Byråkratien kom sent till universiteten. I Sverige var det under efterkrigstiden, och på 1960-talet tog utvecklingen fart. Räntmästaren, som funnits med sedan århundraden, fick sällskap med en månghövdad ekonomisk administration. Fler och fler avdelningar växte fram; för planering, för personal och för mycket annat.

Men den stora förändringen skedde närmare den vanliga universitetsvardagen av undervisning och forskning. Här gick det långsammare. Professorn behöll länge makten över sitt närområde. Men efter hand fick en ny funktion fäste. Dess bärare kallades prefekt. Prefekten hade en byråkratisk funktion – fortfarande i Webers mening – och blev på det sättet den centrala administrationens förlängda arm.

Under ett antal år rådde en viss jämvikt mellan professor och prefekt. Prefekten var sultanen med den världsliga makten, professorn kali-

⁵ Wilhelm von Humboldts utredningar, promemorior o.s.v. i utbildningsfrågor återfinns i hans *Werke in fünf Bänden*, Bd IV: *Schriften zur Politik und Bildungswesen*, Darmstadt: Wissenschaftl. Buchgesellschaft, 1964.

fen, den andlige ledaren. Men snart nog blev prefekten ensam om sin makt. Förändringen innebar, kan man säga, universitetets slutgiltiga sekularisering.

Men det finns också ett annat skikt, lika nära i tiden men idag inte lika påtagligt. Det är idén om demokratin. Under 1960- och 70-talen skulle också universiteten demokratiseras, precis som ämbetsverken, till och med företagen. Framför allt skulle studenternas inflytande öka. Dåtidens studentrörelse gick hårt in för frågan. Institutionerna skulle erövras inifrån, genom de nya institutionsstyrelserna. Där skulle undervisning, kursplaner, ja allt underkastas deras inflytande.

Entusiasmen svalnade efter några år. Skälet var inte bara att studentvänstern bleknade bort. Institutionerna blev aldrig verkliga demokratier enligt principen en man – en röst. De styrdes – och styrs fortfarande – korporativt. Studenterna fick si och så många platser i styrelsen, så också lärarna, och därtill fanns det någon representant för institutionens administrativa personal. Prefekten var självskriven ordförande.

Det studentinflytande som mest varit på tapeten under senare år gäller studenternas rätt och skyldighet att utvärdera undervisningen. En proposition om studentinflytande och kvalitet kräver bland annat att kursvärderingar görs obligatoriska.⁶ Studenterna måste kunna påverka sin egen utbildning. Men det främsta skälet är inte längre demokratin i högskolan utan en bättre kvalitetskontroll. Usel undervisning ska brännmärkas och god uppmuntras.

Universitetsdemokratin har fått mindre betydelse men finns kvar åtminstone som form. Under 1980-talet myllades den ner under nästa lager – ledarskapsideologin. Nu började ledaren hyllas i alla möjliga sammanhang. Den svenske ideologen hette Jan Carlzon som på den tiden ledde SAS. *Riv pyramiderna!* hette en bok av honom, och den fick många läsare också i den akademiska världen.⁷ Nu skulle hierarkierna bort, ledaren skulle ha lika nära till alla sina medarbetare. Vid universiteten blev det svårt. Rektorn skulle vara en ledare full av okonventionella initiativ, men också dekanerna och prefekterna. Det gick inte ihop. Men det är mycket som inte går ihop vid universiteten, och ändå lever de vidare.

Ledarskapstanken finns kvar ännu år 2010 – varje universitet, varje högskola vill fortfarande ha en karismatisk ledare som rektor. Men drömmen om ledaren har fått sällskap av en annan dröm, den om entreprenören. I själva verket har de båda drömmarna mer och mer glidit

⁶ *Studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan*, proposition 1999/2000:28.

⁷ Jan Carlzon, *Riv pyramiderna! En bok om den nya människan, chefen och ledaren; i samarbete med Tomas Lagerström*, Stockholm: Bonnier, 1985.

samman. Ordet *entreprenör* betecknar i första hand företagare. Men det kan i vidare bemärkelse användas om den som i största allmänhet är företagsam, initiativkraftig och alert. Sådana människor kan man tänka sig på alla nivåer i ett hierarkiskt system, från rektor till student och från universitetsdirektör till lokalvårdare.

Tanken på entreprenören flyter också harmoniskt in i en vidare föreställningsvärld, där den högre utbildningen och forskningen är en integrerad del av det omgivande näringslivet, ja kanske dess viktigaste motor. Redan för några årtionden sedan började en gråzon växa fram mellan högskolevärld och företagsvärld. Nu är sådana forskningsbyar regel. Där prövas den ekonomiska bärkraften på affärsidéer som utvecklats av unga forskare, och där pumpas information in om vad marknaden kan svälja.

Den senaste stora reformen, den som fått namnet Bologna, stärker ytterligare banden mellan högskola och näringsliv. Om det allt överordnade kravet på den högre utbildningen är att den ska ge *anställbarhet*, så måste i princip varje universitetslärare vara oavlåtligt medveten om var de möjliga arbetstillfällena finns och vad de kräver. Kurser måste läggas om, nya kurser som möter nya behov startas.

Det är en svår uppgift, kanske omöjlig om inte undervisningens innehåll ska äventyras. Men varje institution är ålagd att i görligaste mån uppfylla den. Ännu vet ingen vad påbudet om anställbarhet kan leda till. Den kan bli ett gissel eller ett tomt påbud som enbart kräver läpparnas bekännelse (eller rättare sagt några rader i kursplanen).

Kravet på anställbarhet förutsätter framför allt att studenterna ska välja utbildningar som passar den just rådande arbetsmarknaden. Allt tyder på att många ändå kommer att välja andra vägar.

Massuniversitetets framväxt

Det finns en annan stor förändring som det svenska högskoleväsendet genomgått under de senaste 50 eller 60 åren: Framväxten av massuniversitetet. År 1950 fanns det knappt 20 000 studenter vid svenska universitet och högskolor. Mot 1960-talets slut hade det blivit fem gånger så många. 1968 var inte bara Vietnamdemonstrationernas år. Det präglades inte bara av protesterna mot det förslag om statlig detaljstyrning av undervisningens form och innehåll som gick under namnet UKAS.⁸ Det var också de överfulla föreläsningssalarnas år, året då biografer i hast

⁸ UKAS är en förkortning av *Universitetskanslerämbetetsarbetsgrupp för fasta studiegångar m.m.*

gjordes om till undervisningslokaler och då studenter i brist på lärare blev undervisade av andra studenter.

Under mer än tjugo års tid höll sig sedan studentantalet relativt stabilt. Ibland sjönk det något, ibland steg det, beroende på konjunkturer och årskullarnas växlande storlek. Men tendensen var svagt stigande fram till 1990-talets stora kris, då en stor del av den svenska tillverkningsindustrin slogs ut och då Riksbankens marginalränta steg till 500 %. Landet skulle räddas genom att fler ägnade sig åt akademiska studier. Nya högskolor inrättades, gamla högskolor blev universitet. Fram till 1999 nästan fördubblades antalet studenter. Högkonjunkturen under några år på 2000-talet innebar en viss minskning, men kräftgången bröts under höstterminen 2007, och ökningen fortsatte sedan. Enligt tillgänglig statistik fanns det under höstterminen 2008 drygt 329 000 studenter i grundutbildningen. I den ekonomiska krisens år 2009 hade antalet ökat ytterligare utan att ännu kunna fixeras. I forskarutbildningen är tendensen den motsatta även om minskningen var rätt liten. Höstterminen 2008 fanns det knappt 17 000 doktorander i Sverige.⁹

Universiteten och högskolorna har kort sagt blivit ofantligt mycket större än för femtio eller sextio år sedan. Visserligen finns det en del luft i siffrorna – en rad utbildningar som tidigare låg utanför högskolesystemet har nu fogats in i det. De blivande socionomerna och sjuksköterskorna liksom alla kategorier av lärare studerar idag vid universitet och högskolor. Men hur man än vrider på statistiken framgår det att det har skett en drastisk förändring. För femtio år sedan var det en liten minoritet som ägnade sig åt högre studier. De betraktades som en elit som skulle få bildningens privilegium. Idag är det ett fullständigt normalt beteende att läsa vidare. Ibland kan det vara ett steg i brist på bättre alternativ.

Ännu när jag började studera vid universitetet – det var 1957 – talades det om *de fria fakulteterna*. Beteckningen hade långa anor; ursprunget fanns i senantikens *artes liberales* (fria konster) som vid universitetet kom att utgöra den filosofiska fakulteten. Ursprungligen kallades de fria konsterna fria därför att de ansågs anstå fria män. Men namnet hade också en annan, noblare innebörd: de ansågs *befria* människor från okunnighetens trälldom.

Så tänkte man nog mer sällan år 1957. Då hade beteckningen de fria fakulteterna fått en annan, mer jordnära men ändå väsentlig innebörd. Tillträdet till dem var fritt. Var och en som hade studentexamen med lämpligt innehåll fick tillträde dit, oavsett hur många andra som gjorde samma val. Att börja studera ett ämne var en enkel sak. Man gick till in-

⁹ Allt enligt Högskoleverkets webbplats, www.hsv.se.

troktionsmötet och skrev sitt namn på en lista. Före början av 1960-talet registrerades man inte ens när man väl fastnat för ett bestämt ämne. Man bara fortsatte att läsa kurslitteraturen och gå på föreläsningarna, lektionerna, seminarierna eller vad det var som bjöds. De fria fakulteterna hade sitt ursprung i den gamla filosofiska fakulteten – det var humanisterna, samhälls- och naturvetarna som hade rätt till beteckningen.

Mot slutet av 1970-talet försvann de fria fakulteterna slutgiltigt. Då infördes vad som på fint språk kallas *numerus clausus*, alltså en strikt reglering av hur många studenter som får tillträde till en viss utbildning. Vi fick en central antagning och allt det som hör därtill.¹⁰

Kvalitetssäkrad utbildning?

Ännu på 1950-talet var högskolevärlden i Sverige relativt lätt att överblicka. Två universitet blev fyra genom att Göteborg och Stockholm lyftes upp ur sin högskolestatus. Därtill fanns det en handfull specialhögskolor. En lika mäktig som myndig universitetskansler övervakade hela verksamheten. Statistik fanns i överflöd, inte minst en detaljerad examensstatistik. När kurser i kandidat- och licentiatexamen fixerades i ett, två och tre betyg (Godkänd, Med beröm godkänd, Berömlig) kunde man också se hur lång tid det tog för studenterna att klara av sina kurser. Det var den statistiken som fick utredarna på 1960-talet att bistert utropa att alla kurser måste kalibreras så att det tog lika lång tid att erövra betyg i vilket ämne det vara månede.

Lösningen på detta och andra liknande problem blev under 1960- och 70-talen en extrem centralstyrning. Universitetskanslern, som nu blev Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ), övervakade in i minsta enskildhet varje kursplan. Ingen professor eller lektor skulle få sticka upp med orimliga krav.

Detta var över huvud de storskaliga lösningarnas tid. Så var det också i skolvärlden, på arbetsmarknaden och inom sjukvården. Alltifrån 1980-talet har andra ideal kommit att dominera. Decentralisering var först något som bara gamla Bondeförbundet, omdöpt till Centerpartiet, eftersträvade. Men nu har det blivit ett lösenord för allt fler. Varje högskola ska få större självständighet i förhållande till statsmakten. I frihet blir växtkraften bättre, säger man.

Men friheten har sina begränsningar. Även om fler och fler beslut fattas lokalt har ett allt finare nätverk av kontroller upprättats. Olika sy-

¹⁰ Denna utveckling har jag tidigare tecknat i artikeln ”De fria fakulteternas långsamma död” i tidskriften *Zenit*, nr 82, 4/1983.

stem för det som kallas kvalitetssäkring har utvecklats. Varje lärosäte får söka sig sin egen väg, men i slutändan måste man uppfylla ett antal fixerade mål. Man ska vara tillräckligt bra, om än på sitt eget sätt.

Kvalitetssäkringarna ska göras både lokalt och centralt. Viktigast är de utvärderingar som UHÅ:s arvtagare Högskoleverket organiserar sedan 1990-talet. Verkligt omfattande blev verksamheten från år 2001. Under en första sexårsperiod hade man då ett system som innebar att varje ämne vid varje högskola först fick göra en så kallad självvärdering med uppgifter om lärar- och studentantal, kursplaner, examinationer och annat som det lätt går att ange exakta siffror för. Men man skulle också ange sina svaga och starka sidor, sina bekymmer och glädjeämnen.

Självvärderingen sändes in till Högskoleverket, som städslat en expertgrupp som reste runt till varje institution, förde samtal och försökte jämföra självvärderingen med verkligheten. Rundresorna resulterade om-sider i en rapport som universitetskanslern ställde sig bakom. Institutioner som inte uppfyllde de krav som ansågs rimliga fick en varning. Om de inte bättrade sig inom ett år skulle examensrätten i det granskade ämnet dras in.

Från år 2007 har en ny sexårsperiod inletts. Den har begåvats med nya instruktioner. Självvärderingen har fått en än mer central roll. Inte minst har vad som kallas nyckeltal blivit viktiga. Det är liksom tidigare fråga om kvantiteter som är tämligen enkla att plocka fram, men skillnaden är att de nu ska anges på ett sätt som gör det lätt att med några få siffror karakterisera ett helt ämne. Lärarkapaciteten är alltså kvoten mellan antalet helårsstudenter och antalet lärare, medan lärarkompetensen avgörs av antalet disputerade lärare per student. Allt som allt rör det sig om sju olika värden varav två gäller forskarutbildningen.

Regeringen har också drivit igenom att den nya sortens kvantiteter ska ligga till grund för en så kallad kvalitetsgrundad anslagstilldelning. För att få fler siffror att räkna med har det i det sammanhanget beslutats att lärosätenas *resultat* ska bli viktigare för bedömningen än de *processer* som utgörs av undervisning och handledning. Utvärderarna ska systematiskt gå igenom till exempel examensuppsatser. En hög nivå innebär ekonomiska belöningar för lärosätena, en låg ger en slankare penningpung. Den sortens påbud ledde till en schism inom Högskoleverket. Chefen för Utvärderingsavdelningen, Clas-Uno Frykholm, avgick i protest. Senare lämnade också universitetskanslern, Anders Flodström, sitt arbete efter oenighet med Utbildningsdepartementet.

De förändringar som genomförs syftar till en högre grad av överensstämmelse med de krav som ställs på europeisk nivå. Det ska gå lätt och snabbt att jämföra olika enheter. Målet är en enhetlig universitetsvärld

enligt Bologna-modellen. Studenter ska utan problem kunna flytta över sina studier från ett land till ett annat, och då är det viktigt att enkelt kunna finna lärosäten som verkar tilltalande.

Också för de centrala myndigheterna – nationalstaten, EU eller vad det kan vara fråga om – är det viktigt med en total överblick över hela den lätt kaotiska mångfalden av högskolor och universitet. Siffror är då till stor hjälp. Deras mest utmärkande egenskap är just att de är jämförbara.

Här har vi återigen ett exempel på hur det som kallas kvalitetssäkring i stigande utsträckning sker med hjälp av kvantiteter. Det kostar tid och möda att med goda omdömen klargöra vad som kännetecknar en utbildning. Översätter man däremot kvaliteterna till en rad enkla kvantiteter blir det genast både enklare att utföra och lättare att överblicka.

Kvantiteterna urartar till pseudokvantiteter. Det som inte kan mätas görs ändå mätbart. Man får ett skenbart exakt resultat och känner sig styrkt. Ett gott exempel på detta är de mått som nu börjar användas för att värdera hur goda forskare enskilda akademiker är, liksom hur framstående forskningsmiljöer – det må vara institutioner eller hela högskolor – som de verkar i. Måtten som används är barnsligt enkla: Hur många artiklar publicerar den ena eller den andra i hur förnämna tidskrifter, och hur ofta blir dessa artiklar åberopade av andra forskare? En forskares eller en institutions förmåga att dra till sig forskningsanslag är också mått som får betydelse.

Målet är att på detta enkla vis kunna ranka både enskilda individer och hela högskolor och universitet. Resultatet av universitetsrankingen blir vad som på engelska kallas *league tables* – alltså ligatabeller. Men jämfört med verkliga ligatabeller är skillnaden stor. Där räknar man med exakta mått – i första hand antalet segrar, oavgjorda och förluster, i andra hand de mål som man gjort och de mål som man släppt in. I universitetssammanhang är sådana mått högst tvivelaktiga. Avvikarna får ingen plats; systemet måste leda till en sällsam normalisering.

Humboldts ideal om balans

Med den nuvarande utvecklingen hotas också hela den balans som universitets- och högskolesystemet tidigare haft. Det från medeltiden härstammande universitetet hade fyra fakulteter. Tre var högre och yrkesinriktade: Den medicinska, den juridiska och högst av alla den teologiska. Den fjärde kallades lägre; det var där studenterna skulle börja, det var där de lärde sig grunden. Där bedrevs två ämnesblock. Ett mer humanistiskt präglat block med ämnet grammatik eller förmågan att tala och skriva la-

tin som grundfärdighet, och som även handlade om retoriken – konsten att lägga sina ord på bästa sätt – och dialektiken – förmågan att föra en verbal duell efter logikens och konstens alla regler. Det naturvetenskapliga blocket rymde de båda sorternas matematik – aritmetik och geometri – och de båda motsvarande disciplinerna om naturen – musik och astronomi.

Under århundrades lopp blev ämnena i den filosofiska fakulteten allt fler. En av Humboldts stora idéer – som han delade med många av sina samtida – var att den filosofiska fakulteten inte skulle vara den lägre utan tvärtom den centrala vid universitetet – det var ju där som den fria forskningen hade sin förankring. Humboldt eftersträvade en balans i människors kunskaper. Det fanns tre stora ämnen som studenterna skulle ha med sig från gymnasiet – språk, helst klassisk grekiska, matematik och historia. Vid universitetet skulle studenten i princip vara fri i sitt val inte bara vad gällde ämne utan också lärare. Vad som kallades *Lernfreiheit* eller rätten att lära sig det man brann för var viktig, lika viktig som lärarnas rätt till *Lehrfreiheit*, friheten att fritt förmedla forskningsresultat inom universitetets murar.¹¹

Det betyder inte att det varit frid och fröjd inom de lärda institutionerna. Tvärtom hör ifrågasättandet, kritiken, och inte minst konkurrensen om studenters och myndigheters gunst till själva livsluften där. Under slutet av 1800-talet och långt in på 1900-talet konkurrerade i första hand naturvetare och humanister om platsen i solen. Humanisterna sökte sin tillflykt till bildningsbegreppet, men genom att kräva monopol på det inskränkte de samtidigt både dess betydelse och dess vitalitet. Inte sällan betraktade sig humanister som försvarare av ett gammalt samhälle, medan naturvetarna såg sig i färd med att lägga grunden, eller åtminstone peka ut riktningen, för det nya.

För bildningsbegreppet betydde detta en snedvridning. Humboldt hade varit en av dess stora tillskyndare, i synnerhet på akademisk nivå, och för honom kunde all mänsklig kunskap utgöra en grund för bildningen. Bildning var den process genom vilken människan genomsyrades och förändrades av det hon lärde sig och erfor.

Idag har bildningsbegreppet fått förnyad aktualitet. Fortfarande får det lätt en humanistisk slagsida – att vara bildad är framför allt att veta något om Platon, Shakespeare, Hegel, Picasso, John Cage ... Och visst är allt detta bildande, för den som verkligen tar det till sig. Men all kunskap som man inte enbart har en instrumentell inställning till är bildande.

¹¹ För Wilhelm von Humboldts tankar hänvisar jag än en gång till hans *Werke in fünf Bänden*, Bd IV: *Schriften zur Politik und Bildungswesen*.

Instrumentell är den kunskap som man blott och bart tar till sig för något annat ändamål – för att klara sig på provet, för att få bra betyg, för att göra karriär, eller bara för att glänsa bland bekanta och kolleger. Det är mycket möjligt att ha en sådan inställning till humaniora. ”Kommer detta på provet?” frågar studenterna – om det är deras enda intresse för vad de lär sig, så är deras inställning just instrumentell. Då glömmen de saklöst och utan saknad det som de nyss pluggade in omedelbart efter provet.

Bildning är alltså mer en hållning till kunskapen än den kunskaps-repertoar som man har i huvudet eller, rättare sagt, i kroppen. Bildning förutsätter ett genuint intresse, ett intresse för saken själv, medan det instrumentella intresset bara siktar till godkända prov, goda examina och en fin yrkeskarriär.

Uppenbarligen kan de båda typerna av intresse samspela alldeles utmärkt. Då är man verkligen i en lycklig position. Det som jag brinner för att göra är också nyttigt för mig. Det är mindre avundsvärt när de båda typerna av intressen står emot varandra. Lusten kan då inte förenas med plikten. ”Jag spelar dataspel fastän jag borde läsa boken om Rembrandt.” ”Jag vill helst läsa en roman men måste ägna mig åt topologi.” Eller: ”Här tvingas jag sitta och lära mig kroppens alla ben fastän jag mycket hellre skulle fördjupa mig i språkstudier.” Eller: ”Jag har valt att bli elektriker för den säkra inkomstens skull fastän jag helst skulle vilja syssla med blommor.”

Både det genuina och det instrumentella intresset är viktigt. Tyvärr är den dominerande ideologin idag fokuserad på det instrumentella och sällan det genuina intresset. Medlen är viktiga, inte målet. Ibland när man hör ledande politiker och administratörer tala kan man känna sig försatt till det 1840-tal då den franske politikern François Guizots uppmanade sina landsmän: ”Berika er! Berika er!”

Det finns många kritiker av dagens snäva fokus på ekonomin. Även internationellt är kritiken hård. Angående Bologna-modellens högsta mål, anställbarhet, säger Alison Wolf, professor vid University of London's Institute of Education, lika stillsamt som träffande: ”We should, by now, understand that universities can't produce completely 'work-ready' employees any more than workplaces can take over education”.¹²

Varken hon eller jag menar något annat än att studenter ska få en utbildning som möjliggör ett framgångsrikt och tillfredsställande yrkesliv.

¹² Alyson Wolf i *Times Higher Education Supplement*, 4/4 2003, 13. Jfr. även Mary Evans, *Killing Thinking: The Death of Universities*, London och New York: Continuum, 2004, 32 och passim.

Men dagens extrema utilism, dess ensidiga inriktning på det ekonomiskt viktiga också när det gäller utbildning, är med all säkerhet kontraproduktiv. Studenter lockas in på vägar som sägs leda till säker anställning men kommer ut med alltför snäva kunskaper för att kunna göra lycka i arbetslivet. Näringslivets företrädare talar ofta om behovet av generalister, alltså människor med vid kunskapsbakgrund, men högskolorna är ålagda att sikta in sig på speciella yrkesnischer. Genom att sprida en så instrumentell inställning till kunskaper motverkar myndigheterna också den kunskapsglädje som både kan ses som ett mål i sig och nyttig för livet efter studierna.

Skräcken för *överutbildning* är ett av de synligaste tecknen på hur en osund anda håller många till synes vettiga människor i vårt samhälle i sitt grepp. För mig ter sig själva begreppet överutbildning som en orimlighet – ju mer man kan, desto i vidaste mening nyttigare blir man både som samhällsmedborgare, yrkesverksam och medmänniska.

Vart går högskolan?

Mats Benner, professor i forskningspolitik, Lunds universitet

Titeln på den seminarieserie som ligger till grund för denna artikel är *Från Högskolan i Borås till Humboldt*. Anförandena och texterna förväntades bidra till diskussionen om universitetens samtids- och samhällsroll – i Sverige men också mer allmänt och principiellt. Jag gör här en betraktelse över synen på högre utbildning och forskning i dagens (svenska och internationella) politiska system, samt över hur relationen mellan stat och universitet har utvecklats under de senaste årtiondena.

Man kan förstå utgångspunkten och parbildningen Humboldt–Högskolan i Borås i seminarieseriens titel på olika sätt: Högskolan i Borås kan ses som en möjlig plats för humboldtidealens realisering, men Högskolan i Borås och Humboldt kan också ses som två extremer – yrkeshögskolan och det klassiska bildningsuniversitetet. De tillhör onekligen olika historiska kategorier: I år (2010) blir humboldtidealen 200 år och handlar om universitetets autonomi; medan Högskolan i Borås har en kortare historia, som främst varit knuten till samhälleliga behov och intressen. Samtidigt är inget hugget i sten – institutionella förväntningar är en sak, den reella utvecklingen en annan.

Min tes är att ett universitet eller en högskola är en organisatorisk blandning, där olika roller och uppgifter ingår, i variation och kombination. Denna mångsidighet är vad som idealt sett konstituerar ett universitet och vad som genomsyrar det, förvisso i olika doser och blandningar. Den dialektiska synen på universitetet har hamnat i glömska i universitetspolitiken idag – den bör återupptäckas och återuppväckas.

De olika uppgifter och roller som präglar ett universitet speglas i universitetens utveckling under de senaste 200 åren. De humboldtska idealen ger en typ av vägledning för vad ett universitet är: Fritt och autonomt, via undervisningsfrihet och forskningsfrihet (och forskningsobligatorium). Det bör därför präglas av ett seriöst och självstyrande akademiskt förhållningssätt. Frågan är bara hur de humboldtska idealen ska

forma verksamheten inom ett universitet. Kan exempelvis ett universitet utbilda professionella? I så fall hur? Det kanske mest systematiska försöket att balansera allmän utbildning – humboldtidealets främsta uttryck – med en mer specifik utbildningsorientering finns i de amerikanska universitetens *general education-program*. Tecken tyder dock på att dessa universitet inte förmått upprätthålla ett utbud av generella kurser utan strömlinjeformat och förenklat dem för att tillgodose stressade och rationella studenters behov.¹ Frågan är också om idén om en samlad kunskapsmängd som ska läras ut oavsett framtida yrkesval är hållbar i dagens globalt och kulturellt öppna samhälle. Det humboldtska idealet om en generell kunskapsgrund och fria studentval tycks ha svårt att göra sig gällande i en tid av å den ena sidan professionalism och anställbarhet, och fragmentering och splittring av kunskapsmängden å den andra sidan.

Inte heller inom forskningen är det humboldtska idealet okomplicerat – det bjuder in till sträng bevakning av forskningens gränsmarker, där autokratiska ämnesprofessorer håller kunskapsutvecklingen i en fast hand. Det har lett till återkommande förhandlingar om nya områden och arbetsformer: Är framväxten av nya forskningsfält verkligen förenliga med den fria forskningens ideal? Hamnar inte universitetet i knäet på staten, kapitalet eller politiska rörelser när ämnen som företagsekonomi, pedagogik, halvledarfysik eller genusvetenskap etableras?

Det finns med andra ord en konservativ tendens i humboldtidealen, både i synen på utbildningens renhet och karaktärsdanande roll, och på forskningens självstyre och autonomi från samhällsutvecklingen i stort. I sin rena form lägger humboldtidealen ansvaret på de akademiska lärarna, de ordinarie professorerna. Men hur kan man bryta ny väg inom områden där resurser och utrymme helt styrs av ett fåtal professorer? Detta är inte en enbart teoretisk fråga utan den präglar debatten i de länder som mest konsekvent har organiserat sina universitet efter de humboldtska principerna.² Även om de humboldtska idealen utgör ett värn mot samhällets skiftningar och vågrörelser, leder de också till en stark inriktning mot intern styrning. Universitetet blir därmed en självständig kraft, men kanske också en isolerad sådan, i ett föränderligt samhälle.

¹ Louis Menand, *The Marketplace of Ideas: Reform and Resistance in the American University*, New York: W.W. Norton & Company, 2010.

² Richard Münch, *Die akademische Elite: Zur sozialen Konstruktion wissenschaftlicher Exzellenz*, Frankfurt: Suhrkamp, 2007.

Nya universitet – nya ansatser

Det var denna reserverade hållning som lade grunden för humboldtuniversitetens efterkommande, de tekniska högskolorna (och de lärosäten som i USA kallas *Land Grant Universities*). De föddes ur praktiska behov, för att öka kännedomen om industrialiseringens tekniker och för att svara emot behovet av fördjupad förståelse av tekniska, medicinska och jordbrukstekniska processer. Vid dessa lärosäten blev idealet att spegla samhället och dess kunskapsbehov, och de strävade efter att bli en aktiv del i det moderna industriella samhället. Deras främsta utmaning var hur balansen skulle upprätthållas mellan nytta och fördjupning, och mellan forskning och utbildning. Traditionellt kom intresset främst att riktas mot omedelbar nytta och användbarhet, medan forskningen tonades ned; efterhand kom dock dessa lärosäten också att omfatta delar av de humboldtska idealen, genom att skapa ett betydande utrymme för självständig akademisk fördjupning.³ Flera av världens idag ledande universitet (MIT, Caltech, ETH etc.) tillhör denna typ av lärosäten.

Där humboldtidealen hör det tidiga 1800-talet till, och de tekniska högskolorna speglade den andra industriella revolutionen, dröjde det långt in på 1900-talet innan nästa våg kom – de nya universiteten. Liksom de tekniska högskolorna bröt de med de humboldtska idealen, men på ett annat sätt. Den samhällstillvända rollen kom nu att innebära att samhället i sin helhet skulle speglas i universiteten, i form av rekrytering av nya studentgrupper och genom nya förhållningssätt till samhällsfrågor som inte enbart relaterades till behoven inom näringslivet. Universiteten blev därmed manifestationer av det demokratiska och moderna samhället och av de postauktoritära ideal som präglade tiden efter andra världskriget. I land efter land inrättades mängder av nya universitet; påkostade och moderna i sin organisation och uppläggning. Efter en ofta turbulent start, där dessa nya universitet blev säten för studentoroligheter och för rekryteringen av radikala lärare, kom de i många fall att bli akademiska spjutspetsar. De blev det genom att blanda de humboldtska idealen med ett betydande mått av samhällsengagemang och med en öppenhet för nya frågeställningar och problem – alltså ungefär så som de tekniska högskolorna en gång växte fram som centrum för kunskapsutvecklingen.⁴

³ Roger L. Geiger, *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities, 1900–1940*, New York: Oxford University Press, 1986.

⁴ Burton R. Clark, *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*, New York: Praeger, 1998.

Parallellt byggdes också en sidoordnad verksamhet ut för att svälja växande utbildningsbehov – de nya universiteten räckte inte till utan fick kompletteras av ytterligare en ny generation universitet. Dessa universitet bröt då definitivt med den humboldtska tanken och deras uppgift blev ganska entydigt att utbilda. De nya universiteten utbildade ofta mot arbetsmarknadens behov av medellånga utbildningar för offentlig sektor, men också för näringslivets behov av utbildningar som var kortare än de elitorienterade civilingenjörsutbildningarna. Efterhand kom dessa lärosäten att skapa sig en position och identitet också inom forskningen, genom att inrikta sig på närområdets kunskapsintressen såsom småföretag, tillverkningsindustri och liknande. Denna inriktning var också en effekt av deras tillkomst där de nya universiteten var en del av statens våldsamma tillväxt och utvecklingsoptimismen under 1960-talet. Här växte dessa nya universitet fram som en del av krishantering och regionalpolitik under 1970-talet, som svar på en förväntad kraftig studenttillväxt.

På idénivån står dessa olika generationer av universitet för olika typer av ideal och målsättningar. Genom humboldtidealen kan universitetet ses som en unik plats för koncentration, frihet och självständighet. Av de tekniska högskolorna kan man lära sig att se omvärlden som en akademisk startpunkt, i ett ömsesidigt och respektfullt givande och tagande. Av de nya universiteten kan man lära sig att se universitetet som en progressiv kraft och som en plats för experiment med nya arbetssätt och ansatser. Och av den senaste generationens lärosäten kan man lära sig att se värdet av studentanpassning och av att vara lokalt och regionalt lyhörd och samverkande.

Framtidens universitet

Dessa universitetsmodeller har alla utsatts för ett betydande förändringstryck under de senaste decennierna. Förändringarna kan enkelt sammanfattas i två begrepp – *kvalitetsstyrning* och *innovation*. De har drabbat alla lärosäten, och har inneburit att förutsättningen för utbildning och forskning har förändrats i grunden.

Kvalitet som styrningsnorm finner sina rötter i externfinansieringen av forskning, som i ökande grad har kommit att präglade universitetspolitiken i Europa och Nordamerika. Resurser styrs efter var forskningen publiceras och med vilket genomslag det sker. Resurser fördelas i ökad utsträckning till stora och excellenta områden och miljöer som är identifierade och utvalda i internationella bedömningar. Kvalitetsstyrning har redan haft betydande effekter på universiteten, både som enskilda lärosäten och som kollektiv. Universiteten internt har skapat ett slags

marknader för resurser och utrymme, där den humboldtska idén om frihet ersätts av en prestationsrelaterad modell som premierar förmågan att generera intäkter och vetenskaplig uppmärksamhet.⁵ Idén om universitetet som en organisk helhet ersätts av idén om universitet som säte för excellens.

Innovation är det senaste tillskottet till universitetens samhällsuppgifter. Detta kan synas lite paradoxalt eftersom universiteten under åtminstone de senaste 100 åren motiverats med olika typer av samhällsuppdrag – inom teknik, samhällsplanering med mera. Innovation ska dock förstås i en mer begränsad mening, nämligen som universitetens bidrag till (nationell) konkurrenskraft, främst genom exploatering av vetenskaplig kunskap i form av företagande såväl som bransch- och regional utveckling. Universitet av alla storlekar och alla åldrar profilerar sig idag som innovationsuniversitet, med stora avdelningar för teknikspridning, patentering, licensiering och företagande.

Om kvalitet och innovation nu är ledstjärnor för forskningen, har utbildningen, särskilt i Europa, hamnat i bakvattnet och kan inte betraktas som något offensivt styrområde. Utbildningen är i huvudsak styrd efter idealet om utvidgning och expansion, inom befintliga ekonomiska ramar. Även om utbildning ibland diskuteras i samma ordalag som forskning – excellens, kvalitet, spets – är den huvudsakligen ägnad att fungera som ekonomisk stötdämpare. Det är kvantitet, utvärdering och standardisering som är ledstjärnorna för utbildningspolitiken, åtminstone i Europa.

Denna skarpa uppdelning i koncentration och excellens inom forskning, professionalisering inom innovation och massifiering inom utbildning – där Sverige inte avviker från generella mönster – har drivits väldigt långt, så långt att den på senaste tid har ifrågasatts. Det politiska talet om en *kunskapstriangel* kan ses som ett sätt att åter knyta dessa tre uppgifter till varandra, i en mer holistisk syn på universitetet.

Trots talet om kunskapstriangeln, är den dominerande uppfattningen uppenbarligen att dessa mål inte kan förenas inom alla lärosäten. Ambitionen är snarare att identifiera ett antal *nationella mästare* som kan förena dessa mål – i Sverige lärosäten som Uppsala, Lund, KTH, KI och några till. På det sättet skulle Sverige få en liten klubb av universitet, som ligger i mellanrummet mellan humboldtidealen och den modell för samhällsinteraktion som vi förknippar med de tekniska högskolorna. Resten av systemet betraktas som en stor anomali, som får nöja sig med en fokusering bara mot delar av triangeln, främst utbildning.

⁵ Bill Readings, *The University in Ruins*, Cambridge: Harvard University Press, 1996.

Lärosätena verkar på ett slags politisk marknad för resurser och uppmärksamhet, och deras uppgift är att rätt positionera sig i förhållande till dem. Det syns också i sättet att se på hur universitet och högskolor bör agera för att stärka sin ställning: Vill högskolan ha mer basresurser? Öka då den vetenskapliga synligheten, och dra in mer externa medel. Vill högskolan stärka kopplingen till industriell utveckling? Agera då externt för att dra in medel och kapital för att exploatera forskningsresultaten.

Detta rör sig dock om i högsta grad skeva marknader eftersom vissa universitet – de äldre universiteten – har haft helt andra förutsättningar att hävda sig. De nyare lärosätena har därför fått föra en ojämn kamp för att göra sig gällande. Marknaderna är skapade för en typ av aktörer, medan andra har utdefinierats.

För högskolorna gäller det därför att hantera att marknaderna är selektiva och passar vissa lärosäten bättre än andra. Det gäller också att se hur dessa marknader drabbar deras interna sammanhållning och styrbarhet, eftersom marknaderna drar dem åt olika håll. Att vara framgångsrik på en marknad betyder inte att man automatiskt blir det på andra; snarare tycks specialiseringar inom forskning ha svårt att spilla över på utbildning, och omvänt. Forskningsområden som har stark anknytning till industriella intressen har inte alltid framgång på den vetenskapliga marknaden. Samspel med andra samhällsaktörer än industrin ger dessutom ingen utdelning alls; den typen av nyttiggörande räknas inte in i universitetens nya samhällsroll.

Denna syn på högskolornas (o)möjliga utveckling går igen också i den politiska debatten. Den svenska debatten om högskolor och universitet har verkligen varit ryckig: En starkt restriktiv hållning fram till 1990-talet där universitet och högskolor var väsensskilda, ersattes av en klondykeperiod från mitten av 1990-talet fram till millennieskiftet där man från politiskt håll kommunicerade att allt var möjligt och att nya universitet kunde utvecklas lite varstans i landet. Det senaste decenniet har handlat om att trycka tillbaka andan i flaskan, att skapa negativa förväntningar och att lägga så mycket ansvar som möjligt på högskolorna för att själva hantera återtåget till en mer anspråkslös tillvaro, medan de växande resurserna främst fördelas till de framgångsrika äldre universiteten.

Tre faser svarar emot tre olika sätt att se på kunskapssamhället. Det första synsättet är det stationära perspektivet: I kunskapssamhället finns ett antal ganska stabila behov – av kvalificerad utbildning, av forskning i egen kraft och som underbyggnad för utbildning. Men det finns också starka begränsningar i hur nära utbildning och forskning behöver finnas varandra; det finns också betydande sektorer i samhället där forsknings-

koppling inte är påkallad och det finns geografiska restriktioner kring hur många kompletta lärosäten ett land behöver.

Det andra synsättet är det expansiva idealet, där kunskap anses vara en kraft som inte enbart handlar om att tillgodose stationära behov utan en resurs för individer, grupper och platser och som ett sätt att skapa handlingsutrymme och beredskap (och för att skapa bilden av beredskap). Kunskap mobiliserades tydligt i krishanteringen under 1990-talet, det var ett offensivt instrument för att ställa om individer och platser som drabbades hårt av strukturkrisen i svensk ekonomi. Det syntes i allt från utbildningssatsningen *Kunskapslyftet* till universitetsetableringar, och motiverades med att kunskapsinfrastrukturen måste byggas ut och tillgängliggöras mycket bredare än tidigare.

Det nuvarande – det tredje – synsättet betraktar kunskap som en faktor vilken behöver kultiveras och koncentreras för att kunna få fullt genomslag. Denna inriktning bygger på synen på kunskap som en expansiv faktor, men den kopplar expansionen till vissa ganska speciella och specifika förutsättningar (storlek, koncentration, nätverk) som inte enkelt kan skapas eller återskapas. Alla platser och miljöer varken kan eller bör vara kunskapsintensiva, utan resurser och förväntningar bör vara strängt och selektivt fördelade.

Vem vill bli universitet?

Att erhålla universitetsstatus verkar idag vara ett nedlagt projekt för landets högskolor. Det blir inga nya universitet, och ingen utbyggnad av forskningskapaciteten i landet. Istället ska förväntningarna skruvas ned.

Att bli ett nytt universitet framstår inte heller som en kungsväg till framgång. De lärosäten som fått universitetsstatus från år 1998 och framåt har mötts av höga interna förväntningar som de har haft svårt att infria. Dessutom har deras ambitioner att växla upp det statliga stödet inte kunnat förverkligas; de står nu inte som modell utan kanske som avskräckande exempel. Inte heller är det lätt att kvalificera sig i den mer begränsade skalan genom att få vetenskapsområde eller, helt nyligen, forskarutbildningsrättigheter inom smalare områden. Det senaste exemplet, prövningen av forskarutbildningsrättigheter av Högskoleverket, förefaller ha haft stränga kriterier och ställer krav som är väldigt svåra att leva upp till, även om utfallet – åtminstone i den första vändan – blev mer inkluderande än väntat (14 av 18 prövade ansökningar tillstyrktes).

Stöd för profilarbete är en annan väg. KK-stiftelsen, och även den nuvarande regeringen, understödjer denna inriktning mot att satsa på ett fåtal områden, vanligen sådana som korresponderar med industriella in-

tressen. Men leder denna inriktning mot en rimlig och hållbar utveckling, med tanke på högskolornas ofta breda mandat och utbildningstyngd inom områden utan kopplingar till privat industri? Mycket utbildning skulle dock kunna kopplas samman med industriella stödjepunkter, till exempel med en koppling mellan ekonomi, design och produktion, men utvecklingen hittills har mest gått i riktning mot att stödja sådan forskning som finns i direkt och omedelbar närhet till lokalt näringsliv.

Eftersom staten och andra intressen söndrar lärosätena med sina motstridiga och inte sällan kontraproduktiva krav, måste lärosätena själva försöka hela och förena de olika krafterna, och finna sin egen väg bland de olika universitetsidealerna. Staten ger varken vägledning eller resurser för att de ska kunna upprätthållas. Det är en ny situation och en svår utmaning för lärosäten som historiskt sett har varit bundna av stabil om än fantasilös styrning. Lösningen kan inte vara att göra allt överallt. Men är heller inte önskvärt att vissa lärosäten bara ska renodla för att enbart göra väldigt få saker. Alla lärosäten, stora som små, gamla som nya, måste utgå från och blanda de akademiska idealerna: integritet, relevans, avighet och nytta. Det är svårare än kanske någonsin förr att vara universitet eller högskola idag – men samtidigt har det aldrig varit viktigare. Det är en uppgift för alla inom högskolorna – ledning, lärare, forskare, annan personal och studenter – att slå vakt om de akademiska idealerna och finna vägar för dem att överleva, trots politisk ryckighet och finansiell nyckfullhet. Svaret på lärosätenas framtid finns hos dem själva och i hur det akademiska uppdraget förstås och hanteras.

Att leda universitet och högskolor – en balansakt i den högre skolan

**Kerstin Sahlin, prorektor, professor i företagsekonomi,
Uppsala universitet**

Det svenska universitets- och högskolesystemet har under senare år onekligen präglats av en hög reformaktivitet. Resurstilldelning har förändrats med mer inslag av konkurrens och med särskilda strategiska satsningar. Universitetens autonomi har ökat, när det gäller hur de ska organisera sin verksamhet.¹ Jämförelser och konkurrens om forskningsmedel, studenter, framstående forskare och internationella samarbetspartners är teman som diskuteras livligt. Det har blivit mer marknad och mer politik.²

De många reformerna har stundtals gett upphov till intensiva diskussioner, främst bland de närmast berörda, det vill säga bland ledare för universitet samt ledande personer i departement och verk. Men diskussionen har i hög grad varit reaktiv och hanterat en fråga i taget. Inte minst den höga reformtakten fordrar, menar jag, mer generella reflektioner och diskussioner. Det finns anledning att stanna upp för att se om det finns några mönster i reformerna. Vilka styr- och ledningsideal råder? Har idealen förändrats över tid?

För att få perspektiv på dagens reformer bör vi gå tillbaka några decennier i tiden. Reformeringen av det svenska högskoleväsendet är rela-

¹ Den här artikeln handlar om styrning, organisation och ledning av universitet och högskolor. Jag skriver genomgående bara universitet, men avser då såväl universitet som högskolor. Jag har valt att göra så för att undvika alltför långa och omständliga meningar. De krav, förväntningar och möjligheter rörande styrning, organisation och ledning som jag här diskuterar gäller följaktligen både universitet och högskolor.

² *Mer marknad och mer politik* är också titeln på ett av Riksbankens jubileumsfond finansierat forskningsprojekt, som leds av Linda Wedlin och Tina Hedmo vid Uppsala universitet.

tivt väldokumenterad och vi har påmint om denna historia, bland annat i några av de mer tongivande utredningarna som kommit under senare år.³ Jag ska här inte upprepa den historien. Istället konstaterar jag att de reformer som under de senaste åren svept genom vår nationella universitetsvärld inte är unika. Den svenska utvecklingen följer i många stycken utvecklingen i Europa och övriga världen. Några uttryck återkommer ofta i den globala diskussionen, till exempel *excellence* och *autonomy and accountability*.⁴ Förändringarna är inte heller unika för universitetssektorn. Besläktade förändringar av styrning och organisation har svept genom hela den offentliga sektorn och i viss mån genom hela organisationsvärlden. Förändringarna i universitetens styrning och organisation kan alltså bara till del förklaras av exempelvis en förändrad forsknings- eller utbildningspolitik. För att ge perspektiv på universitetens förändrade styrning och organisation kan det därför vara av värde att ta ett steg tillbaka och kort reflektera över några organisations- och styrtrender som präglat de senaste decennierna.

Det finns få eviga sanningar när det gäller organisation. Istället kan vi se att reformer, liksom ideal och principer för vad som är god styrning och god organisation, följer tidstypiska trender. Vi kan därför tala om *error* när viss styrning dominerar. Men även om vissa styrideal dominerar vid en viss tid är det inte några entydiga trender som kan skönjas. En del reformer går emot varandra, och de vilar på olika grundläggande uppfattningar om vad universitet bör göra och hur de ska utvecklas. Vi kan alltså också inledningsvis konstatera att det inte bara är *en* förändring, eller *en* styrningsidé, som påverkat universitetsvärlden. För oss, som praktiskt verkar på universitet och högskolor, handlar det därför i hög grad, i reformernas efterföljd, om att hantera blandningen mellan olika organisationsideal och principer, men också naturligtvis om mötet mellan de generella principmodellerna och praktiken.

³ Se till exempel Autonomiutredningens slutrapport *Självständiga lärosäten*, SOU 2008:104, Stockholm, 2008, och Resursutredningens slutrapport *Resurser för kvalitet*, SOU 2007:81, Stockholm, 2007.

⁴ Diskussioner kring universitets karaktär och utveckling fångas bland annat i de många olika begrepp för universitet – och för forskningspolitik – som myntats genom åren. *Humboldt*, *Multiversity*, *Entrepreneurial university*, *Mode 2*, *Triple Helix* och *Kunskapstriangeln* är några termer som ofta dyker upp i debatter kring universitet och forskningspolitik.

En global reformvåg

I mitten av 1980-talet tog en närmast global reformvåg fart. Den offentliga sektorn omvandlades till att bli mer företagslik. Med inspiration från företag och ekonomisk vetenskap infördes mer marknad och mer management. Ett helt nytt språkbruk växte också fram. Ordet kund hade visserligen också tidigare använts i viss offentlig verksamhet – jag tänker till exempel på fängelsekund – men nu fick hela den offentliga sektorn kunder. Införandet av mer företagsekonomiska modeller för den offentliga sektorn formades till en global reformvåg, som än idag är stark och tydlig. Den har till och med fått ett eget namn: *New Public Management* (NPM).⁵ Kort uttryckt har studier visat att denna reformvåg inleddes som politiska projekt i Storbritannien och USA, utvecklades och gavs ekonomiteoretisk grund i Nya Zeeland, plockades upp av OECD som ett gott reformexempel, avpolitiserades och spreds sedan världen runt i form av ett reformrecept som föreskrev mer marknad, mer management, fler resultatmått och fler utvärderingar.⁶

I Sverige, där universitet har formen av myndigheter under regeringen, är det också självklart så att reformer av den offentliga förvaltningen direkt når universitetet. Vad är det då konkret för förändringar i styrning, organisation och ledning som tillsammans bildat reformvågen *New Public Management*? Det rör sig bland annat om en förändrad resurstilldelning och ekonomisk redovisning. Avsikten här är inte att ge en heltäckande bild av reformvågen, men genom att se till huvuddragen, kan vi urskilja de tidstypiska organisations- och styrningsidealen. I början av 1990-talet infördes målstyrning, senare utvecklad till mål- och resultatstyrning,

⁵ En omfattande litteratur har beskrivit och förklarat bakgrunden till utvecklingen av och konsekvenserna av denna reformvåg – runt om i världen och i Sverige. Se till exempel Tom Christensen och Per Læg Reid (red.), *New Public Management: The Transformation of Ideas and Practice*, Aldershot: Ashgate, 2001; och Christopher Hood, "The New Public Management in the 1980s: Variations on a Theme", i *Accounting, Organizations and Society*, 1995, 20, 2/3, 93–190.

⁶ Utvecklingen av denna reformvåg visar, på ett synnerligen fascinerande vis, hur politik, forskning, internationell expertis och enskilda individer samspelar på ett sätt som varken är planerat eller förutsägbart. Jag har skrivit om detta bland annat i Kerstin Sahlin-Andersson, "National, International and Transnational Constructions of New Public Management", i den i not 5 återopade volymen av Tom Christensen och Per Læg Reid. Se också Kerstin Sahlin och Linda Wedlin, "Circulating Ideas: Imitation, Translation and Editing", i Royston Greenwood, Christine Oliver, Kerstin Sahlin och Roy Suddaby (red.), *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*, London: Sage, 2008, 218–242.

i den statliga förvaltningen.⁷ Organisationsspecifika strategier och policier på en rad områden efterfrågades. Resurstilldelningen till många offentliga verksamheter förändrades.

Ersättningen till universiteten har stegvis prestationsrelaterats, genom införandet av studentpeng, en relativ utökning av forskningsanslag som söks i konkurrens och långt senare en kvalitetsbaserad omfördelning av delar av universitetens basanslag. Den tidigare uppdelningen av resurser på kostnadsslag och senare på vetenskapsområden har upphört och numera ges pengarna, som det brukar kallas, i en påse, varvid ledningen får större inflytande över hur denna ska delas upp på olika sätt.

I mitten av 1990-talet infördes affärsmässig redovisning i den offentliga förvaltningen. Offentliga myndigheter skulle därmed redovisa resultat, tillgångar och skulder på samma sätt som företag. Något tidigare hade individuell lönesättning införts. Samtidigt med dessa förändringar i regelverket utvecklades också nya aktiviteter och ideal. De flesta myndigheter utformade egna mål- och strategidokument, många utformade eller förnyade symboler med hänvisning till att det var viktigt att tänka på organisationens identitet, varumärke och marknadsföring. De offentliga organisationernas kommunikationsavdelningar växte, ledarskapet fick ökad uppmärksamhet och chefskurser blev alltmer populära.

Med dessa förändringar kom organisationen och organiserandet att framstå som allt viktigare. Den interna hierarkin och linjestyrningen stärktes inom universiteten liksom vid skolor, sjukhus och de flesta offentliga myndigheter. Den egna organisationens identitet betonades och universitetslandskapet kom alltmer att liknas vid en marknad präglad av konkurrens och allianser. Genom förändringarna kom den offentliga sektorns organisationer sammantaget att alltmer likna företag. Det blev också vanligare att göra jämförelser och dra paralleller mellan offentliga verksamheter och privata företag. Liksom i företag blev det mer centralt för de offentliga organisationerna att arbeta för sin egen utveckling och överlevnad. Ett generellt organisationsspråk växte fram och intrycket ges därmed lätt att det finns generella principer för ledning, styrning och organisation som ska gälla för alla typer av verksamheter.

Finns det då inte något som är specifikt viktigt – vad gäller styrning, ledning och redovisning – för universitet? Mitt svar på den frågan kommer att vara ja. Jag återkommer till det, men först ska jag uppehålla mig ytterligare något vid generella organisationsidéers spridning.

⁷ Se till exempel Göran Sundströms avhandling *Stat på villovägar: Resultatstyrningens framväxt i ett historisk-institutionellt perspektiv*, Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, 2003.

Olika organisationsprinciper och styrideal

De företagsekonomiskt inspirerade styr- och ledningsmodellerna infördes naturligtvis inte i ett vakuum och det var inte heller så att det saknades organisationsprinciper och styrideal tidigare. Åtminstone två andra styrideal – förvaltning och kollegialitet – har präglat den offentliga sektorns verksamheter.⁸ Traditionellt har myndigheter karaktäriserats som *förvaltning*. En förvaltning är inte till för sig själv utan styrs av andra. Förvaltningen är politikens förlängda arm; den följer regler och direktiv, men utvecklar inte egna. En förvaltning förutsätts fungera likadant oberoende av var den finns. Tidigare har detta synsätt tydligt präglat exempelvis det svenska skolväsendet där alla skolor förutsattes vara i princip lika, lärarna var statligt anställda och läroplanerna gav detaljerade direktiv för hur utbildningen skulle läggas upp. Regelföljandet och likhetsprincipen finns självklart tydligt levande också i dagens universitet, och dessa principer kommer ibland i konflikt med den princip för självständighet som idén om företaget tydligare står för. Både i företagen och i förvaltningen betonas styrningen uppifrån – från organisationens ledning; den enskilde anställda förutsätts arbeta för organisationens bästa och underordna sig ledningens och organisationens mål.

En tredje styr- och organisationsprincip kan kallas den *kollegiala*. Organisationen ses i detta perspektiv som professionens arena. Universitet har traditionellt just setts som framförallt professionens – forskarnas och lärarnas – arbetsplats. Den enskilde forskaren har själv sökt sina forskningsmedel och valt sina former för problemformulering och publicering. Det är till denna styrprincip man hänvisar när vikten av akademisk frihet, kollegialt beslutsfattande och kollegiala granskningar betonas. Ur detta perspektiv byggs och styrs verksamheten så att säga underifrån med bas i den vetenskapliga praktiken.

Alla de här organisationsprinciperna – förvaltningen, företaget och kollegialitet – är närvarande när vi söker leda, styra och organisera universitet. Men olika principer har dominerat mer eller mindre under olika tider. Under de senaste åren har det ofta talats om att de kollegiala organisationsprinciperna utmanas av mer företagslika former för organisering. Den bilden av utvecklingen får stöd i forskning. Jag ska här ta hjälp av forskning om sjukvårdens utveckling för att förtydliga resonemanget

⁸ Denna typologi har jag hämtat från Nils Brunsson och Kerstin Sahlin-Andersson, "Constructing Organizations: The Example of Public Sector Reform", i *Organization Studies*, 2000, 21, 4, 721–746.

och jag ska argumentera för att den forskningen också kan hjälpa till att belysa utvecklingen inom universitetsvärlden.⁹

Richard Scott har genomfört en grundlig och bred studie av utvecklingen av sjukvården i Bay Area söder om San Fransisco.¹⁰ Han har tillsammans med en stor forskargrupp analyserat förändringar efter andra världskriget av regler och resurstilldelningsmodeller, språkbruk och debatter i ledande tidskrifter, professioners sammansättning samt antal sjukhus och andra vårdande enheter. Fram träder en bild – som jag presenterar i bearbetad form nedan – av att olika regler, aktörer och logiker har dominerat i olika perioder.

Tablå 1. Sjukvårdens institutionella omvandling.

<i>Eras</i>	<i>Institutional actors</i>	<i>Institutional logics</i>	<i>Governance structures</i>
1945–1965	<i>Independent physicians</i> · Community hospitals · Local/state governments · Private insurance	<i>Professional authority</i> · Quality of care · Non-profit, voluntary ethos	<i>Professional associations</i> · State licensure of health occupations · Voluntary health · Planning
1966–1982	<i>Federal government</i> · State governments · Multi-hospital systems	<i>Equity of access</i> · Consumer health movement · Alternative conceptions of health	<i>Regulatory controls</i> · Mandatory health planning · Mandatory peer review · Rate setting
1983–	<i>Healthcare corporations</i> · Purchasing groups · Specialized healthcare organizations	<i>Managerial-market orientation</i> · Cost-containment · Efficiency	<i>Market building</i> · Selective contracting · Prospective payment

Scott, R. W., m.fl. (2000) *Institutional Change and Health Care Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*, University of Chicago Press.

⁹ Liknande renodlade typologier av olika organisationsprinciper har förstås också utvecklats i litteraturen om universiteten. För en typologi som, i likhet med den jag här skriver om, tydligt betonar organisationens styrning och ledning, se Peter Maassen och Johan P. Olsson (red.), *University Dynamics and European Integration*, Dordrecht: Springer Science & Business Media B. V. 2007, 42.

¹⁰ Richard W. Scott m.fl. *Institutional Change and Health Care Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*, Chicago: University of Chicago Press, 2000.

Richard Scott och hans kolleger beskrev utvecklingen som en institutionell omvandling och de identifierade tre olika institutionella *eror* (Tablå 1). De visade på de spelregler som gällt i olika tider, vilken typ av aktörer som dominerat styrningen i olika perioder samt på de grundläggande principer för ledning, styrning och organisation som dominerat och rent av tagits för självklara under olika tidsperioder. En första era dominerades av de professionella. De professionella var i det sammanhanget den medicinska professionen – läkarna. Det var genom läkarna och deras professionella sammanslutningar som sjukvården styrdes och reglerades, och det var den medicinska professionens värden och normer som präglade verksamhetens utformning. Under en andra era utvecklades politiskt baserade regler och riktlinjer, och förvaltningens principer utgjorde i ökad grad grunden för styrning, reglering och organisation. I den tredje eran betonades istället marknad och management – på det sätt som gällt under *New Public Management*-vågen. Scotts studie koncentrerades till Kalifornien. I studier av den svenska sjukvårdens utveckling har vi dock funnit att Tablå 1 också speglar utvecklingen i Sverige även om tidpunkterna är olika. Vi har också funnit, vilket är viktigt att påpeka, att avgränsningen och hoppet mellan erorna inte är så tydligt markerat som tabblån antyder.¹¹

Ibland har organisationstrender, som *New Public Management*, beskrivits som modetrender. Mode associeras lätt till något ytligt och snabbt övergående. Termen har i många öron en något negativ klang och det kan vara lätt att dra slutsatsen att man som företrädare för en organisation kan välja om man vill följa modet eller ej.¹² När erorna karaktäriseras som institutionella betonas istället deras grundläggande och genomgripande karaktär. Det institutionella liknas ibland vid kulturer. Det betyder också att vi alla är delar av dessa eror. Det är inte bara de som är satta att leda och utveckla organisationer som plockar upp de trender jag skrivit om ovan. Idealen plockas också upp av utvärderare, revisorer, internationella organisationer; även av lagstiftare och många andra som sätter standarden för vad som är god organisation. Det finns med andra ord

¹¹ Vi har skrivit om detta i bland annat Maria Blomgren och Kerstin Sahlin, "Quests for Transparency: Signs of a New Institutional Era in the Health Care Field", i Tom Christensen och Per Lægreid (red.), *Transcending New Public Management: The Transformation of Public Sector Reform*, Aldershot: Ashgate, 2007.

¹² Även om många drar den slutsatsen i dagligt tal att mode är något ytligt och snabbt övergående, visar forskning att mode är en mycket mer grundläggande och genomgripande social process. Se till exempel Barbara Czarniawskas artikel "Fashion in Organizing", i Barbara Czarniawska och Guje Sevón (red.), *Global Ideas: How Ideas, Objects and Practices Travel in the Global Economy*, Malmö: Liber, 2005, 190–212.

mycket få objektiva och av tidstypiska trender oberoende värderingar av vad som är en bra och effektiv organisationsform. Därför är det onekligen viktigt för ledare och organisatörer att följa trenden. Det är svårt, för att inte säga ibland omöjligt och förmodligen dumt, att helt ställa sig avvisande. Den organisation som inte följer trenden uppfattas lätt som omodern, ovillig att förändra sig och den kan ha svårt att samverka med andra. Om inte annat så *framstår* man alltså som effektiv om man följer dessa trender. Det handlar om att vara legitim.

När vi ser tablån ovan kan den kanske ge intryck av att man lämnar en era när nästa tar vid. Så, menar jag, ska man inte uppfatta det hela. Istället handlar det om att nya ideal och principer läggs till de gamla – de kompletterar och utmanar tidigare principer. Det är just därför som det är viktigt att de olika principerna får samspela på ett bra sätt. Det är i själva verket en mycket viktig ledningsuppgift att utforma en fungerande styrning som på ett klokt sätt blandar olika organisationsprinciper. Läggs bara nya principer till de gamla blir styrningen lätt alltför komplex och därmed också nästintill obegriplig.

Det är ofta det nya som är tydligast formulerat, medan tidigare principer lätt tas för självklara: ”det är ju så vi alltid har gjort”, ”det är så vi brukar göra” o.s.v. Att de nya organisationsprinciperna är tydligare än de tidigare har dels att göra med hur idéerna sprids, dels med att principer lätt blir institutionaliserade – för givet tagna – när de väl etablerats i ett sammanhang, och kanske uppfattas det då inte alltid vara så viktigt att dokumentera och förklara dem.

Internationella organisationer är viktiga idéspredare.¹³ Andra viktiga spridare av organisationsidéer är konsulter, organisationsforskare, media och de mängder av nätverk som finns för exempelvis olika professionella yrkesutövare. Alla dessa grupper är med och sprider, skapar och omskapar idéer. Och de nya idéerna presenteras gärna på tilltalande och enkla sätt. Om inte tidigare principer samtidigt beskrivs och förklaras, utan

¹³ Här syftar jag på både mellanstatliga och icke-statliga internationella organisationer. OECD har till exempel spelat en central roll i spridningen av *New Public Management* och andra ideal när det gäller styrning av offentlig verksamhet. Se exempelvis Martin Marcussen, ”OECD Governance Through Soft Law”, i Ulrica Mörth (red.), *Soft Law in Governance and Regulation*, Cheltenham: Edward Elgar, 2000, 103–128; samt Kerstin Sahlin-Andersson, ”National, International and Transnational Constructions of New Public Management”. Internationella tankesmedjor, standardiseringsorganisationer och diverse internationella expertorgan har också visats vara viktiga spridare av idéer rörande organisation och styrning. Se till exempel Kerstin Sahlin-Andersson och Lars Engwall (red.), *The Expansion of Management Knowledge*, Stanford: Stanford University Press, 2002.

bara hänvisas till som gamla vanor, finns risken att de just betraktas som gamla, ointressanta, oviktiga och helt enkelt inte särskilt relevanta. Resonemanget leder till att det kan finnas anledning att just tydligt lyfta fram och formulera de tidigare principerna – åtminstone om vi är angelägna om att behålla dem. Jag menar att den kollegiala organisationsprincipen är grundläggande för att universitet på bästa sätt ska bidra till världens kunskapsutveckling och kunskapsspridning. Därför är det angeläget att just diskutera, och tydligt framhålla, vad som kännetecknar en kollegialt präglad organisation och hur den kan fungera.

Kollegialitet och akademisk frihet

Kollegialitet och akademisk frihet ses lätt som de stora högtidstalens retorik. Det är förvånansvärt ofta som kollegialiteten inte beskrivs i detalj utan bara nämns. Något liknande gäller för akademisk frihet. När vi nu är mitt uppe i stora förändringar i regleringen av universitetens organisation finns det all anledning att tydligt uttrycka kollegialitetens principer.¹⁴ Det är många som menar att kollegialiteten har undergrävts under senare år – delvis till följd av de företagsinspirerade reformerna och betoningen av universitetens linjeorganisation och ledning. Det är också lätt att hitta kritiska texter om kollegialitet och akademisk frihet. Bo Sundqvist skrev, i den bok där han sammanfattat några av sina erfarenheter av uppdraget som rektor för Uppsala universitet, att de kollegiala arbetsformerna ofta är en måltavla för kritik mot universitet.¹⁵ Många, skriver han, kanske främst utanför akademien, tycks mena att den akademiska friheten och den kollegiala organisationen står i vägen för en effektiv styrning och utveckling. Sett i ljuset av den bild av utvecklingen som jag har presenterat ovan är detta en typisk kritik som levereras med managementprinciperna som utgångspunkt. Kritik har också framförts mot en grundpelare i kollegialiteten – nämligen den kollegiala granskningen, *peer review*.¹⁶

¹⁴ Jag syftar på de förändringar i Högskolelagen som införs årsskiftet 2010/2011 som ett resultat av propositionen *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor* (proposition 2009/10:149).

¹⁵ Bo Sundqvist, *Svenska universitet – Lärdomsborgar eller politiska instrument?* Hedemora/Möklinta: Gidlunds, 2010.

¹⁶ Ett aktuellt exempel är rapporten *Kollegial bedömning av vetenskaplig kvalitet – en forskningsöversikt*, som är skriven av Lena Gemzöe och utgiven i Vetenskapsrådets rapportserie, nummer 2010:4. Michèle Lamont analyserade kollegiala bedömningar i praktiken grundligt i boken *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgment*, Cambridge: Harvard University Press, 2009.

För att på ett genomtänkt sätt utveckla en verksamhet som samtidigt präglas av principer för kollegialitet, förvaltning och företag behöver vi tydligt formulera dessa olika principer istället för att bara utgå från att alla har samma bild och samma verksamhet i åtanke. I den nya formuleringen av Högskolelagen, som träder i kraft vid årsskiftet 2010/2011, har regleringen av de organisationsstrukturer som tydligast förknippas med kollegial styrning tagits bort. Fakultetsnämnden omnämns till exempel inte i den nya lagen. Jag menar dock att vi mycket väl kan behålla, kanske stärka, den kollegiala styrningen just genom att faktiskt formulera principens grunder och diskutera dessa. Jag menar – och nu blir jag tydligt värderande – att det är först när vi formulerat vad kollegialitet är, varför den är viktig och var de problem finns som kan hanteras inom ramen för dessa principer, som vi kan få verktyg för att bevara och rent av förbättra kollegialiteten.

Grunden i en kollegial organisation är att verksamheten är vetenskapligt baserad. Enligt en kollegial organisationsprincip leds en sådan verksamhet bäst av personer som har vetenskaplig kännedom och kunskap samt kollegernas förtroende att företräda och leda dem. Personer som är aktiva inom akademien som forskare och lärare är också de som bäst kan besluta om kriterier och strukturer för att stödja, granska och utveckla forskning och utbildning. Det är därför som en grundsten i den kollegiala organisationen är att kollegerna väljer sina ledare. Styrkan i ett sådant ledarskap är just att ledarna förstår verksamheten, och att vetenskapliga kriterier ger dem verktyg för att också leda och utveckla verksamheten. På så sätt kan det rationella – vetenskapliga – argumentet styra.

En kollegial organisation utvecklas och drivs bäst av kollegiala processer. Kollegialitet och kollegiala processer innebär, med Bo Sundqvists formulering, en

uppskattning av kollegan som en specialist man konsulterar, talar med, får kritik av och ger kritik till. När man söker en lösning på ett gemensamt problem samtalar man och lyssnar på varandras argument. Man är t.o.m. beredd att ändra åsikt om motparten har goda argument. Den reciproka logiken är: jag lyssnar på Dig om Du lyssnar på mig. Man kan säga att det akademiska seminariet är modell för att i kollegiala samtal avgöra vad som är den vetenskapliga sanningen (provisorisk i Poppers mening).¹⁷

¹⁷ Sundqvist, 42.

Kollegialiteten bygger alltså på en uppfattning om att all kunskap är preliminär och därför kritiskt ska granskas och prövas. Den kollegiala organisationen förutsätter att det hela tiden finns prövande samtal och att den vetenskapliga kunskapen får tala. Vetenskapssamhället samlat är klokare än enskilda ledare. Ledarskapet består i stor utsträckning alltså i att leda samtalet – att se till att vetenskapen kommer till tals.

Idén om att vetenskapssamhället samlat är klokare än enskilda ledare utgör grunden för principen om den akademiska friheten. Den akademiska friheten hänvisar till att akademiska lärare och forskare – eftersom de är experterna på sina områden – själva bäst avgör vad de ska forska och undervisa om, hur de ska forska och undervisa och hur de ska sprida sina resultat. Återigen kräver naturligtvis den akademiska friheten att den enskilda forskaren och läraren liksom det enskilda forskningsresultatet ständigt blir föremål för kritisk granskning och kritisk diskussion. På så sätt är det kunskapen och kunskapsbehoven som ska styra – inte någon enskild grupp eller persons intressen.

En kollegial organisationsprincip omfattar kollegial granskning, kollegial kvalitetskontroll och kollegialt ansvar. Detta motiverar användning av peer review, en kontinuerlig och kritisk seminarieverksamhet och en kontinuerlig kritisk dialog mellan forskare – allt detta grundat i inställningen att kunskap ständigt bör prövas och omprövas. Det är genom kollegial granskning – och en prövande argumentation – som en god kvalitet i undervisning och forskning kan säkerställas. För att möjliggöra en så god vetenskaplig granskning som möjligt kan denna inte stanna inom en enskild organisations eller organisatorisk enhets väggar. Genom att granskning görs av oberoende kolleger minimeras konflikter av personlig art eller konkurrens om resurser och istället ges utrymme just för den vetenskapliga prövningen.

Jag har pekat på tre viktiga grunder i den kollegiala arbetsformen: val av ledare, kollegial granskning och löpande kollegiala samtal. Kollegialiteten, menar jag, bör alltså definieras som en arbetsform och en arbetsprocess. Det är inte självklart att kollegialiteten fungerar bara för att universitetets organisationsschema ritas på ett visst sätt. Resonemanget ger också vid handen att om ett universitet ska fungera som en kollegial organisation behöver verksamheten styras kollegialt på alla nivåer och det måste finnas en koppling mellan dessa nivåer. Kollegialiteten är lika mycket en kultur för hur arbetet ska bedrivas som den är en struktur för planering, beslut och uppföljning.

A. H. Halsey, som skrivit om universitetens expansion och den därmed förknippade övergången från elituniversitet till massuniversitet, be-

tonar att kollegialitet bygger på nära relationer mellan kolleger.¹⁸ Kollegialiteten förutsätter alltså, förstås, kolleger – och den förutsätter att dessa kolleger kan lyssna och samtala med varandra; ett kollegium med andra ord. Kollegialiteten kräver vidare beslutsprocesser som bygger och stöder den kollegiala prövningen och det kollegiala samtalet. Därför finns kollegialt sammansatta organ – fakultetsnämnder, senat, styrelse (eller konsistorium), kommittéer, tjänsteförslagsnämnder med flera. Idag är sådana organ många gånger sammansatta av representanter för forskare och lärare, men också av studentrepresentanter. Studenternas expertis – deras erfarenheter synpunkter och kunskaper – bör tas med i beslut, varför de också har plats i nämnda organ. I organ som hanterar mer administrativa frågor finns också administrativ expertis och i organ med tydlig yrkesmässig inriktning finns experter på sådan yrkesutövning. Också en rad beredande och utredande organ ges – i en kollegial organisation – en motsvarande sammansättning. Med öppningen av universitetet mot samhället har också dessa organ tydligare öppnats mot samhället.

Om vi håller i minnet att bakgrunden till, och motivet för, kollegialt beslutande och beredande organ är att den vetenskapliga kunskapen och det vetenskapliga samtalet ska ges utrymme, är det också viktigt att hålla i minnet att representanterna i dessa organ representerar vetenskapssamhället, verksamheten och i förekommande fall yrkeslivet generellt – de är inte representanter för särskilda intressen. Här förekommer ofta i praktiken en sammanblandning. Många kollegiala ledare tycks i praktiken ofta se sig som representanter för en särskild grupp, inte som ledare av det kollegiala samtalet där kunskapen, vetenskapen och det goda argumentet idealt ska råda oavsett om den ”egna gruppen” tjänar eller förlorar på utvecklingen. Det kollegiala ledarskapet fungerar naturligtvis, liksom fallet är med allt ledarskap, sällan perfekt och det har på många håll blivit föremål för kritik. Visst är det befogat att kritisera och kritiskt granska kollegiala ledare, men jag menar att kritiken ofta spiller över på principen. Ska det kollegiala ledarskapet och den kollegiala organisationen kritiseras – eller försvaras – som princip är det rimligt att denna princip också får komma till tals i diskussionen.

Förutsättningar för ett kollegialt arbetssätt kan byggas genom formell organisering; av verksamhet, beslut och ledning. Men diskussionen ovan har också gett vid handen att det i hög grad handlar om *kultur* – skilljelinjen mellan kollegial organisation och intresserepresentation är exempelvis i stora stycken kulturellt baserad. Det handlar sålunda bland annat om

¹⁸ A. H. Halsey, *Decline of Donnish Dominion: The British Academic Professions in the Twentieth Century*, Oxford: Clarendon Press, 1992.

hur man uppfattar rollen som ledare: som representant, granskare eller seminariedeltagare.

Ytterligare belysning av detta kan vi få om vi går till debatten och forskningen om professionella. Vi kan där se en motsvarande spänning mellan å ena sidan den professionelle som företrädare för den allmänna kunskapen och å andra sidan den professionelle som bevakare och väktare av den egna gruppens intressen.

Låt mig inledningsvis sammanfatta de vanligaste grunderna för vad som traditionellt avsetts med en profession. En professionell yrkesutövning är baserad på teoretisk kunskap. Det innebär att det finns utbildning och forskning inom yrkesområdet. Eftersom den professionelle ska basera sin verksamhet på vetenskaplig kunskap anses det vanligen att denne inte kan eller ska styras i detalj. Den vetenskapliga kunskapen ger grund och riktlinjer för hur verksamheten ska utövas. Nära kopplat till en sådan syn har ofta framhållits, som i Richard Scotts tablå ovan (Tablå 1), att den professionella yrkesutövningen drivs för det allmänna bästa, inte i den professionelles eller den professionella organisationens intresse. Men individens yrkesutövning kan inte bara lämnas åt dennes vetenskapliga förnuft. Etiska koder och professionella sammanslutningar syftar, liksom statlig licensiering och auktorisation, till att upprätthålla professionell kvalitet och integritet. Så kan mycket kortfattat den klassiska idealbilden av en profession sammanfattas. Men kritisk forskning om professioner har också visat att det som i den beskrivna idealbilden ovan antas säkerställa kvalitet och integritet, istället har använts av professionella grupper för att snarare vaka sina egna intressen och vaka över sin status.¹⁹

Den kritiska forskningen om professionella grupper har också fungerat som en utgångspunkt för kritik mot professionella organisationer, vilket i sin tur lett till att styrningen av dem har stärkts och att utvecklingen har öppnat för mer statlig reglering och för mer hierarkiska och företagsinspirerade organisations- och ledningsprinciper. Detta påminner om kritiken mot det kollegiala ledarskapet. Den kollegiale ledaren uppfattas ofta, och uppfattar sig kanske ofta själv, som representant och ledare för en särskild grupp – för ett särskilt intresse. En sådan ledare kan lätt komma att inför andra skydda den egna verksamheten från kritik, från insyn och kanske också därmed från utveckling. Liksom i alla grupper kan grupptänkande och gruppintressen ta överhanden och då riskerar

¹⁹ Det skulle leda för långt att här närmare gå in på den mycket omfattande professionslitteraturen. En belysande sammanfattning ges exempelvis av Andrew Abbott i *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*, Chicago: University of Chicago Press, 1988.

kollegialiteten i värsta fall att övergå till kotterier. Om vi återvänder till min karaktäristik ovan av den kollegiala organisationsprincipen kan slutsatsen dras att dessa problem kan bero på för lite, snarare än för mycket, kollegialitet. Genom att stärka kollegialiteten – den prövande och granskande processen, det kollegiala samtalet och kollegier på alla nivåer i verksamheten – motverkar man att enskilda grupper och deras ledare och representanter utvecklas till bevakare av intressen snarare än till ledare för en utveckling driven av vetenskapligt prövande samtal.

Den akademiska frihetens avgränsning

Nu är inte universitetet *bara* vetenskap. Det handlar bland annat också om en rad organisatoriska och administrativa frågor som inte direkt har med forskningens och utbildningens utformning och kvalitet att göra. Universitetet är, som ovan påpekats, åtminstone ännu så länge, förvaltningsmyndigheter. De är i stora delar därmed enheter som har att genomföra politiskt fattade beslut, följa regler och återrapportera uppnådda resultat. Principen har jag ovan beskrivit som en förvaltning. Också denna aspekt av universitetet har kritiserats mycket, både med utgångspunkt i kollegiala organisationsprinciper och med utgångspunkt i företagsidealerna.

Det finns en övertygande argumentation, bland annat i autonomiutredningens rapport *Självständiga lärosäten*, att dagens universitet fått alltför många pålagor som följer av att de är förvaltningsmyndigheter.²⁰ Detta medför bland annat en rad rapporteringskrav som passar dåligt in på en professionell kunskapsorganisation. Kritiken har bland annat gått ut på att staten i alltför hög grad har sett på universitet som politiska redskap och därmed ställt krav som både strider mot varandra och som riskerar att undergräva universitetens roll som högkvalitativa skapare, utvecklare och spridare av kunskap och deras därmed förknippade roll som oberoende kritiker av dagens samhälle och dagens föreställningar. Jag ska här inte fördjupa mig i den diskussionen utan kan istället konstatera att det även finns en rad grundläggande regler och krav, som alla organisationer och anställda har att följa. För detta krävs en rättssäker och effektiv administration – en universitetsförvaltning. Universitetsförvaltningen behövs också som direkt stöd för det kollegiala systemet, där ju en grundprincip är att verksamheten ska vila på kunskap. Därför är förvaltningen,

²⁰ *Självständiga lärosäten*, SOU 2008:104. Se också Lena Marcussons rapport till SUHF: *Universitetens rättsliga ställning*, rapport 2005-11-17.

som utredande apparat, helt avgörande för att det kollegiala systemet ska fungera kunskapsstödjande och kunskapsutvecklande.

Att universitet också är administrativa enheter innebär att den akademiska friheten och den kollegiala organisationen har sina begränsningar. Det innebär att vid organisering och ledning av universitet måste de tre organisationsprinciper som jag beskrivit ovan samspela och blandas på ett förnuftigt sätt. Innan jag övergår till en kort avslutande diskussion om denna svåra balanskonst, kan jag först konstatera att den forskning som gjorts om införandet av *New Public Management* i offentlig sektor kanske främst har utvecklats till en kritik av denna reformvåg. Samtidigt finns, just på grund av den förändrade omgivningen och av att universitetslandskapet utvecklats till att i stora stycken fungera som en marknad, många tillfällen där universitet också måste agera likt ett företag – som en enhetlig aktör. Det är ett exempel på att universitet inte helt själv, och oberoende av omgivningen, kan välja sin organisation. En grundläggande organisationsteoretisk sanning är att organisationer på många sätt avspeglar sin omgivning, de genomsyras av omgivningens förväntningar och krav och de bör också anpassa sin organisation efter omgivningens förväntningar. Men lika viktigt är förstås att utveckla en organisation som passar verksamheten och som inte förstör de viktiga grundvärden – såsom kollegialitet – som faktiskt bär upp hela verksamheten. Det är i denna avvägning mellan olika förväntningar och krav som det akademiska ledarskapet och den akademiska organisationen måste utformas.

Med spridningen av de företagsekonomiska styrningsidealen till offentliga verksamheter och till universitet har, som jag nämnt ovan, ett mycket generaliserat resonemang kring vad som är bra organisation, styrning och ledning växt fram. Det kan väl knappast förnekas att visst finns det sådant som kännetecknar ett gott ledarskap, oavsett i vilket sammanhang det utövas, men forskningen betonar också vikten av att olika sammanhang och olika situationer ställer olika krav på ledarskapet. De tre organisationsprinciper, som jag skisserat ovan, lyfter fram tre olika modeller av ledning. Låt mig mycket enkelt och kort beskriva dessa och för att förtydliga målar jag nu åter i mycket breda penseldrag – det är stereotyper jag beskriver.

Företagets ledare är som typ stark och synlig; en som utvecklar organisationens särprägel, vet vad hon vill och kan styra sina underordnade. En förvaltning ska följa regler och policies satta av andra. En förvaltningsledning ska därför vara lika mycket följare som ledare. Det är ett tjänstemanna- eller ämbetsmannaideal. Den kollegiala organisationsprincipen föreskriver en lyssnande ledare – en mentor och samordnare; en som driver och ordnar det kollegiala samtalet.

Granskningsamhället – en ny institutionell era

Jag nämnde ovan att *New Public Management*-vägen ännu är stark. Därmed kommer universitetens styrning och organisation ofta att diskuteras med företagsjämförelser och företagsekonomiska principer som fond. Men omgivningen har förstås inte förblivit oförändrad under de senaste decennierna. Jag ska argumentera för att vi har sett så stora förändringar att vi till och med kan tala om en ny – tillkommande – institutionell era.

Utvecklade redovisningskrav, utvärderingar, certifiering, ackreditering och inte minst rankinglistor har dykt upp på allt fler områden under senare år. Bevakning av internationella rankinglistor har snabbt kommit att bli en självklar del av universitetens vardag. När resultaten från den så kallade *Shanghairankingen* och *Times Higher Education* kommer väcker dessa stor uppmärksamhet i media.²¹ Många universitet har också svarat med att inrätta särskilda enheter med uppgift att bevaka ranking och se till att rättvisande och fördelaktiga underlag sänds in. En del universitet har satt som mål att klättra på rankinglistorna och de har utvecklat strategier för att nå dit. Rankinglistorna baseras i delar på bibliometriska mått. Sådana mått används inte bara i rankinglistor. Den svenska statens resurser till universitet fördelas numera till del baserat på bibliometriska mått. Det är i själva verket svårt att idag hitta utvärderingar, resursfördelningsmodeller och sakkunniggranskningar som inte åtminstone på något sätt använder och hänvisar till bibliometriska mått.

Den dramatiska spridningen av redovisningskrav, revision och utvärdering tog fart under 1990-talet och har särskilt inom universitetsväsendet blommat ut rejält sedan millennieskiftet. I en fascinerande analys av denna utveckling myntade den brittiske forskaren Michael Power begreppet *audit society*.²² På svenska har vi valt att snarare tala om granskningsamhället – just för att peka på att den utbredda strävan efter trans-

²¹ För en analys av framväxt och genomslag av rankinglistor i universitetsvärlden, se till exempel Linda Wedlin, *Ranking Business Schools: Forming Fields, Identities and Boundaries in International Management Education*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2006, samt Linda Wedlin, Kerstin Sahlin och Tina Hedmo, "The Ranking Explosion and the Formation of a Global Governing Field of Universities", i Linda Wedlin, Kerstin Sahlin och Maria Grafström (red.), *Exploring the Worlds of Mercury and Minerva: Essays for Lars Engwall*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2009, 317–334.

²² Michael Power, *The Audit Society*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

parens går utöver revisioner.²³ Vi har fått ett samhälle karaktäriserat inte bara av en stor och ökande dokumentation, utvärdering, revidering och granskning, utan också ett samhälle där verksamheter organiseras och bedrivs så att de ska vara möjliga att utvärdera och granska. Granskningssamhället ställer därmed också ytterligare krav på ledaren: att företräda organisationen utåt och att översätta verksamhetens resultat till mätbara och utvärderingsbara enheter.

Jag har i tidigare forskning lekt med den typologi som Richard Scott utvecklat, och jag har då argumenterat för att man kan tala om en ny era, bortom *New Public Management*.²⁴ Det har lett mig till att bearbeta Tablå 1 genom att lägga till en rad. För att nu också tydligt markera att de olika eraerna inte avslutas när en ny era kommer till, utan snarare lägger sig som lager av styrfilosofier ovanpå varandra, har jag i Tablå 2 nedan tagit bort tidsanvisningarna och istället namngett dem. Jag har också, i en särskild kolumn, försökt att föra in resonemanget ovan om olika ledarideal.

Liksom fallet var med övriga styr-eror är det tydligt att transparens-eran utmanar det kollegiala arbetssättet. Kritiken mot universitets-rankingar och bibliometri har bland annat lyft fram att det kollegiala prövande samtalet stundtals riskerar att underordnas de hårda siffrornas och mätningarnas logik. Anpassningen till rankingkriterier har ibland tyckts få ett orimligt genomslag på bekostnad av sökande och kritiskt granskande vetenskapliga processer. En del hävdar att den mer riskbenägna forskningen tonas ner. Kritiken har också visat hur begränsade de mått som för närvarande dominerar är när det gäller att värdera och visa humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Debatten om vad som egentligen mäts är livlig, samtidigt som användningen av ranking och bibliometri breder ut sig alltmer. Den styrning och de krav som följer av granskningssamhället måste därför hanteras tillsammans med de krav som följer av att universitetens organisation och styrning samtidigt präglas av en kollegial princip, en förvaltningsprincip och en företagsprincip.

²³ Se till exempel Charlotta Levay och Caroline Waks (red.), *Strävan efter transparens: Granskning, styrning och organisering i sjukvårdens nätverk*, Stockholm: SNS Förlag, 2006.

²⁴ Den analysen är jag förstas inte ensam om. Det har under senare år växt fram en omfattande och ganska spretig litteratur kring vad som sker bortom *New Public Management*. I det här sammanhanget finns dock inte utrymme – eller anledning – att gå igenom den litteraturen.

Tablå 2. En ny institutionell era?

<i>Styrprincip</i>	<i>Institutionella aktörer</i>	<i>Institutionell logik</i>	<i>Styrstruktur</i>	<i>Ledningsideal</i>
Professionell	Oberoende professionell	Professionell auktoritet	Kollegialitet	Mentor och osynlig samordnare
Förvaltning	Staten	Likhet och enhetlighet	Regelstyrning	Administratör Tjänstemannaideal
Företag	Företag	Marknad och management	Marknad och konkurrens	Ledare
Gransknings-samhället	Avnämare: studenter, arbetsgivare och näringslivet/samhället	Transparens ”accountability”	Standarder, riktlinjer, revision, utvärderingar och resultatmätt	Presentatör utåt

Bearbetat efter

Scott, W.R., m.fl. (2000) *Institutional Change and Health Care Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*, University of Chicago Press.

Organisationsprinciper i samspel

Jag har i den här artikeln ägnat stort utrymme åt principer för universitets styrning, organisation och ledning. Jag har betonat att de fyra olika principer, som jag här utmejslat, alla är institutionaliserade i verksamheten och i verksamhetens omgivning. Det betyder att en universitetsledning inte kan välja att till exempel följa en princip och bortse från de övriga. Omgivningens krav och förväntningar på universiteten präglas av alla fyra principerna. Universiteten är med andra ord utsatta för många och motstridiga krav.

Universitet och högskolor har – i sin ledning, organisation och verksamhet – att hantera blandningen mellan olika organisationsideal och principer samt naturligtvis mötet mellan de generella principmodellerna och praktiken. Ett sätt att hantera motstridiga krav, som tydligt pekas ut i den organisationsteoretiska forskningen, är att hålla isär dem. När universitetsföreträdare reserverar talet om kollegialitet till högtidstalens retorik, men begränsar den praktiska styrningen till en hierarkisk, ibland kallad toppstyrd, ledning är det en form av åtskiljande – en särkoppling mel-

lan tal och handling.²⁵ Det är också vanligt med en särkoppling mellan olika nivåer i organisationer, så att ledningen arbetar enligt vissa principer och därmed svarar mot vissa krav, medan lägre nivåer i hierarkin arbetar enligt andra principer. Jag har argumenterat för att kollegialitet är lika viktigt på alla nivåer om den faktiskt ska fungera. Kollegialitet möjliggörs och underlättas av vissa strukturella organisationslösningar, men bör primärt uppfattas som en kultur vilken genomsyrar verksamheten och som en arbetsform vilken präglar berednings- och beslutsprocesser.

Åtskillnaden mellan olika styrprinciper kan också, i syfte att möta olika och motstridande omgivningskrav, göras mellan olika yrkesgrupper. En traditionell uppdelning har skett inom svenska universitet mellan å ena sidan den akademiska organisationen – med sin kollegiala ledningsprincip – och å andra sidan universitetsadministrationen – uppbyggd som en förvaltning. Det finns många skäl att upprätthålla en sådan tydlig rollfördelning, inte minst för att bevara de kollegiala arbetsformerna. Alltför mycket av sammanblandning gör styrningen otydlig. Det är dock lika viktigt att de båda grupperna för en kontinuerlig dialog, samspelar och har ett stort förtroende för varandra. Endast då kan de båda grupperna – och de båda styrprinciperna – utgöra stöd, komplement och korrektiv för varandra. Vi kan generalisera den bilden ytterligare. Olika grupper och olika arbetsprocesser i organisationer utformas vanligen tydligare i enlighet med en av de fyra principerna. Om vi accepterar denna mångfald av styrprinciper, och ändå upprätthåller en dialog dem emellan, vill jag tro att mångfalden kan leda till att de olika styrprinciperna kan fungera som korrektiv och komplement till varandra. Mångfalden av styrprinciper bidrar på så sätt till att utveckla universiteten.

Särkopplingstaktiken förutsätter att olika krav och olika organisationsprinciper kan hållas åtskilda. Resonemanget ovan ger dock vid handen att principerna går in i varandra och de bygger därtill delvis på varandra. *New Public Management* införde företagsideal i förvaltningen och har därmed också medfört att principerna för företag och förvaltning går in i varandra. Med flera av de krav som idag ställs på universitet från statens sida tycks också följa en ökad betoning av företagsprinciper. Företagsidealen och *New Public Management* har vidare öppnat vägen för de resultatmätt, revisioner och utvärderingar, som jag hävdar bildat en nytillkommande institutionell era – *granskningsambället*. Också de kollegiala principerna och granskningsambället går in i varandra och

²⁵ Nils Brunsson har ingående analyserat och teoretiserat sådana särkopplingar – i många typer av verksamheter. Se exempelvis Nils Brunsson, *The Organizing of Hypocrisy: Talk, Decisions and Actions in Organizations*, Chichester: Wiley, 1989.

bygger på varandra. I bibliometriska mått ges exempelvis högre poäng för tidskrifter som anses hålla högre kvalitet eller har större spridning med fler citeringar. Publiceringen i sådana tidskrifter bygger i sin tur på kollegiala granskningar. Samtidigt kan en alltför flitig användning av standardiserade mått ibland anges som motiv för att skära ner på kollegiala granskningar av olika slag. Jag har här nämnt några exempel som visar vikten av att balansera och blanda de olika principerna på ett klokt sätt. Fortsatta studier av hur blandningen sker i olika sammanhang och på olika håll bör kunna ge oss ökad kunskap om hur vi verkligen kan leda universitet där universitetens särart kan tas till vara samtidigt med en viss nödvändig anpassning efter omgivningens krav och förväntningar.

De motstridiga kraven när inte heller universitetet med samma styrka. När universitetslandskapet kommit att präglas av mer marknad och mer politik är de tydligaste kraven präglade av förvaltnings- och företagslogik. Härtill ska nämnas det granskningssamhälle som jag kort beskrivit ovan och som innebär en rad nya rapporteringskrav, mått och granskningar. Det är kollegialiteten som utmanas och som lätt hamnar i bakvattnet. Det, har jag sökt argumentera för, har till stor del att göra med att kollegialitetens principer och förutsättningar ofta förblir outtalade. De tas stundom som självklara då de är institutionaliserade, och de kritiseras stundom såsom varande gamla och icke fungerande. Jag har ägnat stort utrymme i artikeln åt att diskutera kollegialitetens innehåll och förutsättningar och jag har försökt att tydliggöra att kollegialiteten är väsentlig för att universiteten ska kunna uppfylla sina grundläggande uppgifter med en högkvalitativ forskning och utbildning och för att de ska kunna bidra till samhället med kritisk granskning och utvecklad kunskap. Jag har argumenterat för vikten av att vi tydligare tar med en diskussion också kring kollegialitetens principer i debatten; först då kan vi se om en del av de problem kring kollegialitet som ibland lyfts upp kanske handlar om att universiteten präglas av för lite, snarare än för mycket, kollegialitet.

Högskolans behov av galenskap

Lars Hallnäs, professor i interaktionsdesign, Högskolan i Borås

Universitetets och högskolans frihet kan hotas på många sätt. Det kan handla om yttre hot i form av krav på politisk anpassning eller i form av krav på anpassad yrkesutbildning. Professionsuniversitet kan ses som själva sinnebilden för sådana yttre hot om man tänker sig att professionen definieras i världen utanför universitetet. Men idén om professionsuniversitetet kan också vara ett starkt försvar för universitetet som fristad för forskning och utbildning om man tänker sig att professioner definieras genom den utbildning som de fria professionslärosätena ger.

Det finns också gott om inre hot där den akademiska världen gör sitt bästa för att bekämpa sig själv – ofta gömmer sig någon form av politisk anpassning i bakgrunden. Ett sådant ytterst påtagligt hot är den systematiska forskningsvärderingen där produktivitet, citeringar och impact rate är några ledord i sökandet efter en snabb mätbar värdering av forskningen. Resultatet har blivit en inomakademisk kommersialisering av forskningen, som effektivt hindrar yngre forskare att ge sig in i de galna projekt vi istället borde uppmuntra – ”is it crazy enough?”, som Einstein och Bohr en gång kommenterade en artikel de granskade.

Vem vågar ge sig på de riktigt svåra problemen? Varför skulle man inte publicera 15–20 artiklar med tämligen triviala resultat istället för att ägna fem år åt svårare problem, ett arbete som i värsta fall kanske inte leder till något publicerbart över huvud taget? Ett professionsuniversitet borde säga stopp här. Ska vi ge den goda yrkesutbildning på högskolenivå som vi strävar efter måste vi ha djup i den forskning vi bedriver.

Vi ska inte medverka till att hetsa forskare/lärare att bidra till floden av publikationer som forsar fram, utan bör istället uppmuntra långsiktig forskning med närhet till den utbildning vi ger. Resultaten kanske publiceras i samband med föreläsningar och seminarier av högskolan själv – *open access*.

Som tur är syns ett visst ljus i tunneln. En av de stora forskningsfinansiärerna i Europa, Deutsche Forschungsgemeinschaft, har nyligen introducerat regler för att motverka den inomakademiska kommersialiseringen av forskningen. I en pressrelease, "Quality not Quantity – DFG Adopts Rules to Counter the Flood of Publications in Research", skriver de bland annat "The focus has not been on what research someone has done, but rather how many papers have been published and where. This is not in the interest of science".¹

Högskolan i Borås ska förstås följa den vägen, fokusera på innehållet i forskningen, uppmuntra folk att ge sig i kast med svåra problem och argumentera för nödvändigheten i detta vägval gentemot departement och forskningsfinansiärer.

¹ Citat efter www.dfg.de/en/service/press/press_releases/2010/pressemitteilung_nr_07/index.html (2010-06-17)

Lärandets pendelrörelser

Hans Sarv, professor i logistik, Högskolan i Borås

Wilhelm von Humboldt låg bakom en utbildningsreform i Tyskland i början av 1800-talet. En reflektion rörande Humboldts nydanande insatser kan inspirera den nydaning av forskning och utbildning som pågår inom Högskolan i Borås.

Bildningstanken var ett centralt inslag i Humboldts reform. Utmaningen för de delar av företagsekonomin och tekniken som jag arbetar med, de som centrerar sig kring begrepp som logistik och innovation, kan i förstone synas ha ganska lite med bildningstanken att göra. Men går vi till källorna för denna tanke är det lätt att se flera kopplingar och också en hel del utvecklingsmöjligheter.

Uttrycket bildning härrör närmast från det tyska språkområdet. Det har med bildning som process att göra, det vill säga med lärande, ett centralt begrepp inte bara inom pedagogiken utan också inom innovationsforskningen. Alla innovationer handlar ytterst om individuellt lärande, om förändringar av individens vardag. Men det är också knutet till de bilder som inspirerar lärande, förändring och innovation, till exempel i det tyska begreppet *leitbild*. Logistikerna har i alla tider arbetat med sådana förändringsarbetet samlade ledbilder eller koncept, till exempel dagens *Demand Chain Management*.

Demand Chain Management står för förnyelser av hela kedjor eller nätverk av företag, förnyelser som tar sin utgångspunkt i en för företagen gemensam tolkning av individens vardag, av möjligheterna till innovationer eller förbättringar i denna vardag, sådana de uppfattas och uppskattas av den lärande individen. Den tyske bildningsexperten och hermeneutikern Hans-Georg Gadamer, kanske det närmaste vi kan komma en dagens Humboldt, såg i ett av sina huvudverk *Sanning och metod*, som gavs ut 1960, tolkningsprocessen, eller utvecklingen av *förståelse* (eller mening/insikt), som en resa, som en upptäcktsfärd in i vardagens fenomen. Han såg samtidigt de *förklaringar* systematiserad *kunskap* kan bidra med

som partikulära, det vill säga som endast förklarande delaspekter på de sammansatta vardagsfenomenen. Han såg bildning, både som lärprocess och som ett närmande till ledbilder, som uppstående i en pendlande relation mellan förståelse och förklaringar, som ett pendlande mellan insiktens närhet och kunskapens distans. Det är genom detta pendlande som såväl teorier och begrepp, kunskaper och förståelse som mening och insikter blir våra; både för lärande individer och i lärande företag. Det är genom detta pendlande vi blir mer bildade.

Konkret har vi inom logistikens innovationsforskning vid Högskolan i Borås, och inom utbildningen som leder till Teknologie magisterexamen med huvudområde industriell ekonomi – inriktning logistik, och till vilken vi rekryterar internationella studenter, omsatt dessa idéer bland annat med ledorden *kunskaps-* och *insiktsresor*. Vi har på båda fronterna samarbetat med företag som HansK i Skene, TST Sweden i Kinna, Oriva i Borås och Centiro i Sjömarken. Möbelföretaget HansK får här tjäna som exempel. HansK gör insiktsresor till sina tilltänkta slutkunders hem, för att den vägen tolka de vardagsfenomen som nya möbler kan påverka, samtidigt som man gör kunskapsresor till alla delar av Högskolan i Borås och även utanför högskolan, exempelvis till Stiftelsen Träcentrum i Näs-sjö. HansK pendlar sig fram i sin utveckling. Man reflekterar och experimenterar sig fram, och man bjuder in hela sin värdekedja och hela sitt nätverk till att medverka i detta reflekterande och experimenterande. Logistiker vid Högskolan i Borås försöker utforma såväl vår logistikforskning som vår logistikutbildning så att vi ska få en stark och naturlig roll i nätverket kring HansK, och därmed även i andra små och medelstora företags nätverk. Vi blir genom denna ökade förankring i logistikens lokala *kunskapsekologiska* kretslopp också alltmer intressanta för samarbeten i den internationella logistikforskningen.

Systemiska möten har varit en av våra främsta metoder för såväl forskares som studenters insikts- och kunskapsresande. Systemiska möten kan ses som en hermeneutisk metod. Metoden har en narrativ bas. Den utgår från berättelser från den verklighet vi vill undersöka, till exempel berättelser från vardagen på HansK. Metoden tolkar denna verklighet via en strukturerad dialog. Den stimulerar, för såväl studenter som forskare, till en användning av kunskap i tolkningsarbetet, och en utveckling av ny kunskap. Metoden stimulerar också ett gemensamt insikts- och kunskapsresande över disciplinränsar. Samma verklighet kan tolkas med många olika disciplinära ögon. Under år 2010 har vi publicerat metoden i

ett antal internationella sammanhang, och den har fått en hel del uppmärksamhet.¹

Systemiskt tänkande, den systemteoretiska grund på vilken systemiska möten är utvecklade, står för en förening av ett systemperspektiv och ett individperspektiv. Systemanalytiker, även vi logistiker, har länge kunnat ställa sig själva utanför systembilden. Ser vi forskningen vid Högskolan i Borås som ingående i regionala, och även nationella och globala, innovationssystem, finner vi att vi forskare inte bara behöver behärska systemanalytiska metoder utan också bli mer systemiskt bildade. Vi behöver själva gå in i det lärandets pendelrörelse där innovationssystemiska mönster och val blir tydliga för oss som individer, och för att vi ska kunna agera väl i innovationssystem, inte bara ha synpunkter på hur de bör vara utformade. Innovationssystemiskt bildade eller kompetenta forskare är ett villkor för att Högskolan i Borås ska vara en stark kraft i regionala och andra innovationssystem. Systemiska möten är en metod för sådan bildning.

Ett *uttryck* för sådan bildning är en frigörelse från tanken på den isolerade reformen som den huvudsakliga förklaringsmodellen för nydaningar av komplexa fenomen som forskning och utbildning. Sådana nydaningar sker på ett framväxande sätt, i ett samspel mellan enskilda forskare och lärare och de högre systemnivåer som behöver förstå vad som sker ”där nere” för att de ska kunna bidra på sina sätt till sunda framväxande nydaningar. Kravet på systemisk bildning rör alla systemnivåer inom forskningen och utbildningen, betraktade som delsystem i innovationssystem. Detta gällde säkert redan på Wilhelm von Humboldts tid. Det gäller på ett mycket uttalat sätt i dag.

¹ Innovation community governance, “The case of Skåne Food Innovation Network” i *9:th Wageningen International Conference on Chain and Network Management*, 26–28 May, Wicnem 2010, The Netherlands.

Det samskapande universitetet

Olov Forsgren, professor i informatik med inriktning affärsinformatik, Högskolan i Borås

I denna artikel är det min avsikt att skissa på ett universitetskoncept som skulle kunna tjäna som stimulans i debatten om utvecklingen av svenska universitet. Universitetskonceptet *Det samskapande universitetet* tar en utgångspunkt i att universitetens uppgift är att bidra till kunskapsbildning och spridning/inhämtande av kunskap till gagn för en sund utveckling av individ och samhälle.

Jag utgår även från att kunskapsuppfattningar kan avspeglas i utformning av ett universitet på motsvarande sätt som kunskapsuppfattningar kan avspeglas i utformning av pedagogiska miljöer. Ett antal filosofer och forskare har beskrivit viktiga skillnader i kunskapsuppfattningar. Min bild sammanfaller med flera av dessa beskrivningar.¹ Sammanfattningsvis säger de att den analytiskt avbildande kunskapsuppfattningen under de senaste 100 åren sakta har fått ge vika för en samskapande kunskapsuppfattning där kunskap ses som skapade, användbara perspektiv under ständig utveckling.

Vi lever således – enligt min mening – i en brytningstid, där det kan vara av intresse att spekulera lite över hur ett universitet baserat på en samskapande kunskapsuppfattning idealt kan fungera och vara organiserat. En jämförelse mellan en sådan idealbild och dagens situation kan ge idéer om en möjlig universitetsutveckling.

För att konkretisera resonemanget utgår jag från exemplet *kunskap om en lägenhet*. Enligt den analytiska kunskapsuppfattningen är det möjligt att beskriva en lägenhet allt mera exakt och fullständigt. Denna kunskap kan sedan användas av alla oberoende av vilka syften och intressen dessa har. Kunskapens kvalitet säkerställs här av att olika forskare öppet publi-

¹ Väl beskrivet i Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding*, London: Routledge & Kegan, 1971.

cerar sina beskrivningar av en lägenhet så att andra forskare dels kan upprepa de mätningar som låg till grund för beskrivningen, dels i övrigt kritisera denna beskrivning.

I den samskapande kunskapsuppfattningen som nu även ibland benämns *Science 2.0* är värdefull kunskap om en lägenhet beroende av vilka förhoppningar man som intressent har om att kunna använda lägenheten. En barnfamilj kan exempelvis vilja veta avstånd till dagis. Enligt den samskapande kunskapsuppfattningen är det också möjligt att skapa oändligt många sådana användbara perspektiv på lägenheten. Kunskapens kvalitet säkerställs här av att relevanta intressenter använder och utvärderar om perspektiven är användbara i relation till de syften man hade. Eftersom varje perspektiv oftast har ett antal olika intressenter och användbarheten uppfattas olika, måste utvärderingen ske i en öppen konversation mellan alla som provat perspektivet eller som på annat sätt har synpunkter på det. Dessa frågor blir tydliga i samband med fastighetstaxering då flera perspektiv ges ett visst ekonomiskt värde. Närhet till strand ger således lägenheten ett större ekonomiskt värde.

Kunskapsuppfattning och universitetsideal

Uppgiften i ett samskapande universitet är således att ta fram och förvalta kunskap som anses vara ett mer eller mindre användbart och värderingsfyllt perspektiv på verkligheten – perspektiv som är under ständigt skapande, utprovande och omskapande.

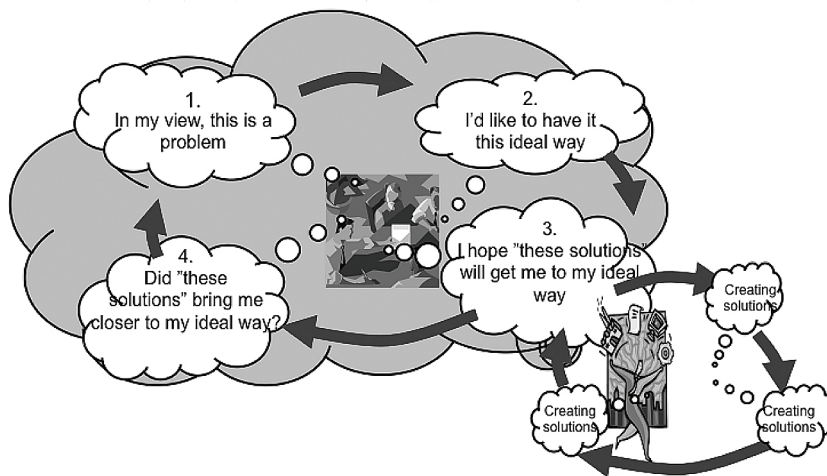
Hur bör då ett universitet vara utformat för att klara sin uppgift att ta fram och förvalta användbara perspektiv? Om syftet med universitetet är att bidra till skapandet av användbara perspektiv och att sprida dessa perspektiv genom undervisning och genom tillämpningar i olika sammanhang, borde det naturligtvis vara värdefullt att skapa strukturer som kan stödja den kreativa skapandeprocessen och uppföljande strukturer, som kan mäta effektivitet i form av hur många perspektiv som har skapats, hur de har spridits och hur användbara de har ansetts vara av olika intressenter. Jag skissar kort nedan på en möjlig lösning för dessa uppgifter.

För att stödja den kreativa skapandeprocessen har vi i ett antal projekt,² arbetat oss fram till en struktur med fyra typer av designorienterade workshops där alla relevanta intressenter deltar enligt vidstående figur.³

² Bland annat de pågående projekten: Arenovation – utveckling av framtidens arenor med IT (<http://www.arenovation.se/>); ISSI – Individinriktad Samhällsservice Inland – Örnsköldsviks kommun. Utveckling av e-tjänster med fokus på inlandets behov

The Co-design Innovation Process

Involving Key Perspectives and Key Participants in a co-design workshops process

Figur. Exemplifiering av en process för att:
1) skapa problembilder,
2) skapa borde-bilder – dvs. så här borde det vara,
3) skapa tjänster och lösningar som bidrar till att realisera borde-bilderna och
4) utvärdera implementerade tjänster och lösningar relaterat till borde-bilderna.

Stödjande strukturer

För att stödja den utvärderande och kreativa processen har jag tidigare varit starkt engagerad i att skapa ett utvärderings- och belöningssystem som inledningsvis gick under namnet *Bangemann Challenge* och sedan *Stockholm Challenge*.

(<http://www.ornskoldsvik.se/Kommunen/Planer-och-projekt/ISSI---Individinriktad-SamhallService-Inland.html>); e-clic – framtidens e-tjänster (www.e-clic.eu).

³ O. Forsgren och T. Johansson, ”e-power to the people - integration of web 2.0 and Science 2.0 in e-service development: Basic ideas and the ISSI/eClic projects as an application in the scandinavian context”, i International Symposium on Science 2.0 and Expansion of Science: S2ES -WMSCI 2010, Orlando Florida: International institute of informatics and systemics, 2010, 259–264.

Kriterierna som i sig arbetades fram i en workshop med olika intressenter betonade följande aspekter:

- Kan man se ett aktivt deltagande från olika intressenter i skapande av problembilder?
- Kan man se ett aktivt deltagande från olika intressenter i skapande/diskussion av borde-bilder?
- Kan man visa på implementerade tjänster/lösningar som skulle kunna bidra till realisering av borde-bilder?
- Kan man visa på uttalanden från berörda intressenter om att implementerade lösningar bidragit till borde-bilderna, eller till utveckling av nya borde-bilder?

Vad skiljer då dagens situation från konceptet för ett samskapande universitet? Här fokuserar jag några viktiga skillnader. Den ena skillnaden berör belöningsystemet medan den andra berör själva forskningsprocessen. I ett samskapande universitet får man högt betyg om man har lyckats bidra till en process där olika intressenter har lyckats ena sig om problembilder, borde-bilder och samskapande av verkningsfulla lösningsförslag. Högsta betyg utdelas om intressenterna själva i en utvärderingsdiskussion bevittnar en positiv effekt av implementerade lösningar.

I dagens situation får man som forskare högt betyg om många andra forskare refererar till de skrifter som man har författat. Högsta betyg får man om man delar upp sina skrifter i många delar, om man är många författare av en skrift och framförallt om man kan anpassa sig till de idéströmningar som finns bland olika grupper av forskare.

En del anslagsgivare försöker med olika metoder och krav påverka forskarna att arbeta med samhällsrelevanta frågor; något som naturligtvis skapar frustration hos forskarna. Även staten har via myndigheter periodvis tryckt hårt på universitetens tredje uppgift. Alla dessa ansträngningar blir dock verkningslösa eftersom belöningsystemet pekar i en annan riktning. Under de senaste åren har framväxten av bibliometriska metoder ytterligare förstärkt det belöningsystem som fokuserar på mängden publicerade skrifter.

Forskningsprocessen i ett samskapande universitet börjar med att någon eller några personer övertygas om att en situation borde kunna förbättras i något avseende. Därefter går processen i en spiralformad rörelse genom fyra faser/moment: 1) Problem/idealdesign, 2) tjänste-/lösningsdesign, 3) implementering och 4) utvärdering med deltagande från ett antal olika intressenter. Ofta avknoppar processen nya projekt efter något eller några varv. Karaktäristiskt är också att finansieringsbe-

hov, kostnader och involverade intressenter samt möjlig påverkan ökar för varje varv i spiralen.

Kortfattat kan man säga att forskarnas roll är att dels engagera olika intressenter och fackkompetenser med sina speciella infallsvinklar i processen, dels att själva bidra med kreativt nytänkande utifrån sin egen bakgrund och utbildning. Forskarnas roll är också ofta att, tillsammans med projektdeltagarna, sammanställa resultat från hela forskningsprocessen.

I dagens situation förväntas forskarna vanligen studera någon del av en verklighet som de själva väljer. Först går man igenom vad andra har sagt om denna verklighet och sedan försöker man endera tillfoga någon synpunkt själv eller kritisera något som någon annan har sagt. En smart forskare som vill göra karriär i dagens system delar upp sina synpunkter i många skrifter och kompis skriver helst med många andra forskare. Även här kan man se hur en del forskningsfinansiärer med olika medel försöker få, nästan tvinga forskare att ägna sig åt områden där någon praktiker ser ett problem.

Eftersom denna strategi har misslyckats i många år ser man nu hur forskningsfinansiärer även tvingar forskarna att redovisa hur praktikerna ska involveras i forskningsprocessen. Detta skapar projektfasader som sällan stämmer med verkligheten eftersom det helt enkelt inte ingår i den traditionella vetenskapliga metoden att involvera praktiker i forskningsprocessen.

I ett samskapande universitet är kunskap en färskvara som snabbt omsätts i olika lösningar och där intressenternas aktiva involvering är av central betydelse. Detta ställer speciella krav på de strukturer som ska stödja spridnings- och befruktningprocesserna. I det samskapande universitetet är det därför av central betydelse att känna till och vara involverad i de miljöer där nya tankar och idéer tillåts födas och prövas. De mest kreativa miljöerna finns sällan vid de traditionella universitetet. De kreativa miljöerna kan finnas på många oväntade ställen, men ett vanligt inslag är miljöer där många olika kulturer, tankar och idéer får mötas i en öppen dialog. Traditionella vetenskapliga konferenser och tidskrifter har sällan den karaktären. Istället ges idag allt fler exempel på tankesmedjor och intellektuella nätverksträffar där tankar och idéer tillåts flöda och korsbefrukta varandra, samtidigt som personliga kontakter knyts. Inom informationsteknologiområdet har den EU-finansierade konferensen *e-challenge* sakta utvecklats i riktning mot att bli en sådan kreativ miljö.⁴

⁴ Lars Albinsson, Mikael Lind och Olov Forsgren, ”Co-Design: *An Approach to Border Crossing*”, i Paul Cunningham och Miram Cunningham (red.), *Expanding the*

Under det senaste året har även olika sociala medier som Facebook och Twitter börjat användas för att skapa en snabb interaktion med kritiska och kreativa bidrag. Flera exempel inom olika vetenskapsområden pekar på att denna form av vetenskaplig publicering blir allt viktigare för att säkra kvalitet i resultaten.

Sammanfattande punkter

Om man utgår från det samskapande universitetet som en vision för framtiden framstår följande förändringsbehov tydligt:

- Det är nödvändigt att ändra belöningsystem för att uppvärdera framtagning och validering av lösningsförslag som berör stora befolkningsgrupper,
- det är nödvändigt att förändra forskarnas roll till att även kunna administrera en process där många perspektiv och intressen möts i en kreativ och skapande process,
- det är nödvändigt att använda moderna medier för en snabb kunskapsspridning och en effektivare valideringsprocess än den som kan åstadkommas med traditionell publicering i tidskrifter och på konferenser. Framförallt måste valideringen innefatta fler intressenter än forskarna själva.

Fregatten Högskolan i Borås

Maria Nyström, professor i vårdvetenskap, Högskolan i Borås

Vilka trender kännetecknar dagens högre utbildning? Högre utbildning har idag blivit en självklarhet för nästan hälften av Sveriges befolkning. Detta har fört med sig att studenterna inte längre ser sig som någon elit, och inte heller betar sig som en sådan.

Uppdraget som universitetslärare ser i viss mån följdriktigt annorlunda ut än för femtio år sedan. Studenternas kursvärderingar kan till exempel handla om tråkiga föreläsningar, något som i sin tur aktualiserar frågan om vi ska vara underhållare eller utbildare.

Jag tror att den här frågan egentligen handlar om didaktik; vi lärare måste ha djupa kunskaper för att vara spontant följsamma med studenternas ibland oförutsägbara behov av förklaringar. Behovet av yrkesskicklighet hos universitetsläraren har alltså snarare ökat än minskat i takt med att studentgrupperna blivit heterogena vad gäller såväl intresse som förkunskaper.

Vilka trender kännetecknar dagens forskning? Det är knappast någon nyhet att mest forskningsresurser satsas på naturvetenskap, teknik och medicin. Förhoppningarna, från både politiker och skattebetalare, är att tekniken ska ge oss fler arbetstillfällen och medicinsk forskning ska ge oss långa, friska liv. När det gäller medicin undrar jag om inte alla miljarder som pumpas in i den forskningen mer handlar om vår *önskan* att avgörande framsteg ska ske, än om reell framgång. Vi hoppas alla att vetenskapen ska besegra cancersjukdomar, neurologiska sjukdomar, autoimmuna sjukdomar, demenssjukdomar och så vidare på samma sätt som penicillinet en gång besegrade infektionssjukdomarna. Den medicinska forskningen har inte haft något riktigt stort genombrott under de senaste femtio åren, men den har lett till att människor lever längre med svår ohälsa, ibland med ett stort lidande. Därför behöver vi förstå mera av vad god vård innebär, men vårdvetenskapliga forskningsprojekt attraherar sällan anslagsgivarna.

Situationen ser förmodligen likadan ut för andra human- och samhällsvetenskapligt inriktade områden. Jag tror inte heller att det är så stor skillnad mellan högskolor och universitet här, men de få gånger som stora anslag inom vårdvetenskap har delats ut har de hittills alltid gått till universiteten.

Vilka trender kännetecknar dagens utbildningspolitik? Jag hörde en gång en riksdagsman i talarstolen hävda att det behövs mer positivism i den svenska politiken. Förmodligen säger detta en hel del om bildningsnivån bland Sveriges beslutsfattare, men det ironiska är att just denna riksdagsman har blivit bönhörd. Det har blivit mer och mer av mätningar av det som egentligen inte är mätbart inom Sveriges högre utbildning, och det är detta som kännetecknar positivismen. Det tycks inte finnas någon hejd på uppfinningsrikedomen när det gäller att hitta kvantitativa mått som handlar om kvalitet, och samtliga kännetecknas av att *the winner takes it all*. Forskare som tänker nytt och fritt gynnas sällan av det systemet. Kanske är det därför vi inte får några stora medicinska genombrott numera.

Flertalet rankingar, både när det gäller lärosäten och forskningsmedel, gynnar de stora universiteten. Högskolor och nya universitet har försökt hänga med i utvecklingen, och ibland tror jag att det har varit bra för den inre utvecklingen. Högskolan i Borås arbete med *Vägen mot universitetet* gav oss inte universitetsstatus den gången, men det innebar att begreppet *professionslärosäte* fick en innebörd.¹ Kanske får vi inte forskarutbildningsrättigheter inom alla områden den här gången heller, men arbetet med att formulera ansökningar har fått oss alla att fokusera och artikulera tydligare forskningslinjer vid institutionerna. Ansökningsarbetet har också lett till mer samarbete mellan institutionerna.

Jag tror ändå inte att Högskolan i Borås största potential är att försöka likna universiteten. Våra bästa utvecklingsmöjligheter ligger i fördelarna med att vara en högskola i ett klimat där konkurrens får dela rum med samarbete. En högskola med öppna dörrar kan vara som en liten fregatt som rör sig smidigt, där den stora armadan är svärmanövrerad. Kanske kan vi på sikt besegra den stora armadan genom att gå ihop med andra fregatter och bilda kluster av högskolor som samverkar om utbildning och forskning.

¹ *Vägen mot universitetet* var det namn som användes för att beteckna processen med att formulera en ansökan om universitetsstatus. Processen resulterade i dokumentet *Professionsuniversitetet i Borås: Ansökan från Högskolan i Borås om att få status som professionsuniversitet*, Borås: Högskolan i Borås, 2005.

I min vision är Högskolan i Borås inte en kusin från landet som knackar på dörren till det stora universitetet. Jag vill se Högskolan i Borås som en jämbördig part i en samverkan mellan högskolor på lika villkor. Jämna styrkeförhållanden gynnar såväl kreativitet som problemlösningsförmåga.

Välfärdsstatens ansvar för högre utbildning

Bengt Persson, professor i specialpedagogik, Högskolan i Borås

De senaste decenniernas utmaningar i form av nya krav på arbetsmarknaden (inte minst i offentlig sektor) har setts som möjliga att lösa med hjälp av längre utbildning. Staten sänder med jämna mellanrum ut vagt definierade signaler om att det inte står rätt till när det gäller utbildning, hälsa och folks säkerhet. Lärarna är för dåliga, läkarna gör fel saker och poliserna är för få. Svaret blir längre utbildning och fler utbildade. Samtidigt är det idag närmast omöjligt att få ett arbete inom offentlig sektor utan 15 års utbildning. Någonstans finns troligtvis en smärtgräns. Det förefaller inte rimligt att folk ska ha med sig 25 års utbildning för att kunna kallas professionella.

Parallellt med denna utveckling, har besparingskraven ökat i olika offentliga verksamheter. När besparingar är gjorda så långt det är möjligt gäller det att finna andra lösningar. Det är i det läget inte särskilt konstigt att intresset riktas mot högre utbildning. Idag ifrågasätts huruvida staten får valuta för de resurser som man satsar på universitet och högskolor.

Åtgärder som tyder på en kommande minskning av den svenska högskolans utbildningsuppdrag har blivit allt tydligare. En tredelning av gymnasiet är en sådan åtgärd. Enbart de elever som läst ett teoretiskt program har framdeles behörighet för högre studier om man inte parallellt med sina yrkesstudier kompletterat för att bli behörig. Idag är cirka 70 % av årskullarna behöriga att studera på högskolan tre år efter avslutade gymnasiestudier medan lite drygt 40 % verkligen studerar. Det verkar rimligt att tänka sig en minskning av andelen studerande per årskull ner mot kanske 30 %, vilket skulle få stora konsekvenser för inte minst de mindre lärosätena.

Yrkeshögskolan är en annan innovation med betydelse för den högre utbildningen. Myndigheten för yrkeshögskolan har bara funnits i ett knappt år men expanderar snabbt. De gamla KY-utbildningarna inlemmas i Myndigheten för yrkeshögskolan och fasas successivt ut för att er-

sättas av Yh-utbildningar. Kärnfrågan gäller professionsutbildningarna. Det är viktigt att erinra om att det bara är drygt 30 år sedan som landets största eftergymnasiala yrkesutbildning – lärarutbildningen – blev en akademisk utbildning. I betänkandet till ny lärarutbildning lanseras åter idén om att det kan finnas bättre utbildare av lärare än universitet och högskolor.

Stefan Hopmann, professor i didaktik vid Universitetet i Wien, beskriver den här styrningsförändringen och skiljer mellan tre typer av styrning:¹

- *Placeringsstyre* (Management by placement) karakteriseras av att professionsutbildningarna placerades någonstans i den offentliga apparaten. Om anordnaren inte levde upp till kraven fick man pumpa in mer pengar.
- *Målstyrning* (Management by objectives) var i princip en variant av placeringsstyret med tillägget produkt- och processmål. Själva grundidén om institutionernas och professionernas roll ifrågasattes emellertid inte.
- *Förväntningsstyre* (Management by expectation) är något helt annat. Ingen institution eller profession är garanterad att bedriva utbildning. Det enda det handlar om är det förväntade utfallet. Utbildningen är alltså inte längre välfärdsstatens angelägenhet på annat sätt än som resursbank. Problemet är att slå fast mätbara kriterier som svarar mot förväntningarna. Detta medför med nödvändighet en förenkling, vilket inte minst visar sig i användningen av begreppet *kompetens* istället för *kunskap*.

Idag står vi i Sverige på tröskeln till förväntningsstyrning. I höst (2010) ska ett antal lärosäten ackrediteras för att få rättighet att examinera lärare och lärarna själva ska ges legitimation för att få utöva yrket. Det är ganska givet att detta öppnar en möjlighet för andra utbildningsanordnare att bedriva lärarutbildning, vilket på sikt kan komma att bli en riktningsgivare även för andra professionsutbildningar. Att detta kan få vittgående konsekvenser för en högskola som vill beskriva sig som ett professionslärosäte är uppenbart.

¹ Stefan Hopmann, ”Lærerutdannelsen i Norden – et internationalt perspektiv”, i Kaare Skagen (red.), *Lärarutbildningen i Norden*, Stockholm: HLS Förlag, 2006.

Balansgång mellan motstridiga mål

Lars Höglund, professor i biblioteks- och informationsvetenskap,
Högskolan i Borås

Under ett antal seminarier i denna serie har vi kunnat höra intressanta inlägg om universitetens historia och aktuella problem. Universitet och högskolor har en rad olika mål och uppgifter. Många av dagens problem rör avvägningen mellan olika mål för, och aspekter av, universitetens verksamhet. En del nämndes redan på Humboldts tid. Humboldt tanken rymmer såväl humanitet och vetenskaplig excellens som omvärld. Den rör bildning i relation till kunskap och individ, men också i relation till det omgivande samhället. På så vis kan man hävda att professionslärosättet inte alls står i kontrast till Humboldt. Tvärtom säger han:

the ultimate task of our existence is to give the fullest possible content to the concept of humanity in our own person [...] through the impact of actions in our own lives'. This task 'can only be implemented through the links established between ourselves as individuals and the world around us'.¹

Däremot kan man fråga sig vilket utrymme för humanitet och sann kunskapstillväxt som dagens universitet och högskolor ger. I sitt inlägg framhåller Kerstin Sahlin universitetens dilemma att avväga mellan det professionella akademiska och organisationens krav som förvaltning eller som företag. Här tror jag hon rörde vid mycket av problemen i dagens högskola och då även Högskolan i Borås. Min uppfattning i korthet är, att jag tror att vi alltför ofta står i ett korstryck mellan en rad motstridiga mål och förväntningar.

¹ Citerad efter http://en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_von_Humboldt.

Det gäller:

- undervisning kontra forskning,
- akademisk tradition kontra praktisk tillämpning,
- förvaltningsperspektiv kontra kunskapsmål,
- kortsiktig anpassning till ekonomiska faktorer kontra långsiktig strategi och kunskapsuppbyggnad,
- rekrytering av lärare till nära förestående kursmoment kontra långsiktig kompetensstrategi,
- vetenskaplig publicering i Web of Science-tidskrifter kontra snabb eller populär publicering,
- genomströmning kontra test med höga trösklar, smal specialisering kontra helhetsförståelse, och kvalitet kontra kvantitet.

Nu kan en del säga att alla dessa aspekter inte står i motsatsförhållande och att man visst kan – och delvis bör – göra bådadera. Det är ju det som vi dagligen står inför och som också Högskolan i Borås policy och planer behöver hantera. Men vad är en rimlig balans mellan sådana olika krav och mål? För att kunna diskutera detta måste man erkänna att det finns målkonflikter och att allt inte kan maximeras samtidigt.

Politiker tenderar ibland att skyla över sådant och hävda att minskade resurser inte behöver betyda minskad kvalitet. Så kan kanske bli fallet med en begränsad besparing om den förenas med nya och starkt förbättrade metoder, annars icke. Inför reformeringen av forskarutbildningen hävdades till exempel i den statliga utredning som låg till grund för förändringen, att inte bara genomströmningen utan också antal disputationer skulle öka med färre forskarstuderande.² Om det gällt hela vägen skulle man nå väldigt höga examinationstal när antalet studerande går mot noll.

Det problem Kerstin Sahlin aktualiserar i sin artikel är att balansen mellan olika värden har rubbats till förfång för kärnverksamheten. En stor del av detta kan ligga i samhällsutvecklingen och centrala beslut. Men lokalt måste vi ändå hantera denna konflikt. Det är i längden svårt att samtidigt uppfylla såväl forsknings-, utbildnings-, förvaltnings- som företagsmål.

För ett tiotal år sedan var Högskolan i Borås en utpräglad utbildningsinriktad högskola med mycket begränsad forskning. Merparten av etablerade rutiner, prestationsmätt, resurser och administrativa traditioner är fortfarande uppbyggda kring utbildningsuppdraget. Högskolan i

² *Samhällsvetenskaplig forskarutbildning: "Four years – not for years"*, Stockholm: Riksrevisionsverket, 1996 (RRV, 1104-7364; 1996:52).

Borås har gjort stora framsteg när det gäller forskningen, men volymen är fortfarande ganska liten och vi har alltför få som på heltid, eller till större delen av sin tid bedriver kvalificerad forskning. Ett undantag är förstås doktoranderna, men det behövs också forskningsledare med ordentligt tilltagen tid för att vi ska kunna få forskning i kompletta, starka forskningsmiljöer. Här finns en utmaning för organisationen både centralt och på institutionsnivå.

Under senare år har konkurrensläget inom forskningen skärpts. Det är idag otroligt svårt att efter en längre tid med utbildningsfokus plötsligt få anslag från Vetenskapsrådet. Likaså är det mycket svårt att ge sig in på nya områden utan att ha en mycket stark publicering från senare år. Nu står vi dessutom inför nya utvärderingssystem där inte bara antal publikationer i peer review-tidskrifter av hög kvalitet räknas, utan också antal citeringar i världen. Där får vi ytterligare en avvägning, lokalt kontra globalt.

Att planera för ökad tid med kvalificerad forskning är en utmaning både centralt på Högskolan i Borås och på institutionsnivå. Samtidigt behöver vi planer för hur utbildningen kan göras så attraktiv att den blir intressant för duktiga studenter. Högskolan i Borås har haft mycket god beläggning av sina studieplatser, men på sikt tror jag att systematisk satsning på kvalitet och fokus på utbildning och forskning är den bästa garanten för fortsatt framgång. För detta behövs en kontinuerlig diskussion och dagliga avvägningar utifrån långsiktiga mål och värderingar. Humboldt-seminarierna behöver följas upp och diskussionen leva i vardagen, men också leda till konkreta förslag och åtgärder.

Vad behövs konkret för att öka den internationella publiceringen, för att mobilisera tillräcklig tid och kraft för excellenta forskningsprogram och långsiktigt arbete för högsta kvalitet inom våra specialområden, samtidigt som vi samverkar med andra universitet och högskolor?

Alla verksamheter måste respekteras, men vi måste fokusera på huvuduppgiften – utbildning och forskning som innehållsmässigt bör stödja varandra. Kanske innebär detta också att säga nej till några fler av alla splittrande aktiviteter och propåer.

Rapportserien Vetenskap för profession

1. Forskning vid Högskolan i Borås.
Om förhållningssätt, innehåll, profil och metod.
2. Smart Textiles.
3. Knalleandan – drivkraft och begränsning.
Ett forskningsprogram om företagande, traditioner, och förnyelse i Sjuhäradsbygden.
4. In search of a new theory of professions.
5. A Delphi study of research needs for Swedish libraries.
6. Vad är vetenskap?
7. Styrning i offentlig förvaltning
– teori, trender och tillämpningar.
8. Profession och vetenskap
– idéer och strategier för ett professionslärosäte.
9. Framgångsrik förnyelse.
Forskningsprogrammet om företagande, traditioner och förnyelse i Sjuhäradsbygden.
10. 20 år med Institutionen Ingenjörshögskolan
– historik, nuläge och framtid.
11. Fenomenet Ullared – en förstudie.
12. Undervisning i en ICA-butik.
13. Risker och säkerhet i professionell vardag
– tekniska, organisatoriska och etiska perspektiv.
14. Knalleandan i gungning?
15. Från Högskolan i Borås till Humboldt, volym 1
– Den svenska högskolans roll i en motsägelsefull tid.

